

EKONOMİK COĞRAFYA, TURİZM, SAĞLIKKENT VE MEDİKALPARK ÖNERİSİ

ECONOMIC GEOGRAPHY, TOURISM, SUGGESTION OF HEALTHCITY AND MEDICALPARK

Kahraman KALYONCU¹

Öz

Genelde ülkeler arasında şu farklılıklar ifade edilir: ülkeler beşeri ve fiziksel sermaye birikimi, teknoloji düzeyi, üretim gücü yönlerinden çok farklı durumdadırlar ve buna bağlı olarak ta ülkeler insan gücü, eğitim- öğretim, yaratıcılık açılarından çok farklı düzeydedir. Neticede, bu farklılıklar verimlilikte ve etkinlik düzeyinde, nitelikli mal ve hizmet üretebilme gücünde ülkeler arasında farklılık gösterir. Bu nedenle, teknokent olgusunu barındıran ve ayrıca yeni bir yaşam alanı barındıran SAĞLIKKENT ve MEDİKALPARK önerisi sunulmuştur. Bunun temel nedeni gezi turizminin maliyetinin fazla, getirisinin az olması ve bu turizmin stratejik bir ürün olmamasıdır. Bununla birlikte, sağlık turizmi hem maliyet etkin ve karlı, hem de sağlığın stratejik bir ürün olması sebebi ile de tercih sebebi olabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Ekonomik Coğrafya, Turizm, Sağlıkkent, ve Medikalpark

Abstract

In general these differences among the countries are mentioned: in terms of human and physical capital accumulation, technological differences, production power and depending on this production power they have differences for human capital power, educational structure, creativity. Therefore, these differences create the differences among the countries for productivity and efficiency level, producing the quality goods and services. Thus, we propose healthcity and medical park in terms of having technopark includes a new living environment. The reason behind is that just a visiting tourism is more expensive and less beneficiary and also it is not a stratejik product. Given that health tourism is not only cost effective and profitable, but also t is an stratejik product.

Keywords:

---

¹ Doç Dr., Aksaray Üniversitesi, kkalyunc@aksaray.edu.tr; kkalyunc@yahoo.com

1. GİRİŞ

Artan ölçülerde, her ortama daha da açık hale gelen bilgi ve bu bilgilerin düzeyindeki birikimlerin çoğalması, teknolojik gelişmeler kalkınma ve büyümenin önemli unsurudur. Kalkınmanın ve büyümenin temel gücü olarak bu bilgi düzeyindeki artışlar ve bunun beşeri ve fiziksel sermaye, yeni teknolojiler şeklinde uygulanışı olarak kabulü altında, neden ülkeler arasında gelişmişlik düzeyleri ve büyüme oranları arasında büyük farklılıklar hala sürmektedir? Bu ekonomide ki çok temel sorulardan biridir. Tüm temel konularda olduğu gibi bu soruyada kolay ve doyurucu bir cevap bulmak zordur. Zor olsada ekonomiler arasında şu temel farklılıklar kaydedilebilir (Bulutay, 1995): ekonomiler,

1. Sahip olunan beşeri ve fiziksel sermaye düzeyleri, teknoloji yapıları ve üretim gücü yönlerinden,
2. Bunlarla ilintili olarak insan gücü, öğretim, eğitim, yaratıcılık açılarından,
3. Sonuçta, verimlilik ve etkinlik düzeyi açısından ve nitelikli mal ve hizmet üretebilme gücü bakımından da çok farklıdırlar.

Bulutay (1995) iktisadi açıdan, kalkınma ve büyümenin yolları şöyle özetlemiştir.

- a. Tasarruf oranını artırarak yatırım düzeyini artırmak,
- b. Yatırımlar arasında etkinlik, üstünlük yaratacak alanları seçmek,
- c. Beşeri sermaye üzerinden, eğitim-öğretim, araştırma yolu ile sermaye harcamalarına önem vermek,
- d. Yüksek teknoloji üretici olmak ya da dışarıdan sağlansa dahi etkin kullanıcı olup geliştirebilmek,
- e. İç ve dış piyasaları geliştirerek büyük istem hacmi yaratmak ki sonuçta verimlilik artışı, ölçek ekonomileri, artan getiri, dışsallık sağlayarak kalkınıp büyüme.

Bu çalışmanın ana temasını b maddesinde de bahsedilen alan yani konu ve mekân temelinine odaklayıp, öncelikle e-maddesi genelde ise diğer maddelerin etkisini bu temelde birleştirmeye çalışacağız.

Kalkınma ve büyüme için, bahsedilen iktisadi önlemlerle birlikte, çoğu zaman bunlardan önce bazı toplumsal koşullarında oluşması gerekir: örneğin ülkelerin uygun kurum ve kurallara sahip olmasının gerekliliği gibi. Hem ekonomik yaşam olarak iktisat politikaları uygulamalarına sağlıklı bir gelişme ortamı yaratılması gerekli, hem de iktisat politikalarının da sağlıklı bir gelişme ortamını oluşturması gereklidir. Öz olarak ekonomi yeniliklere açık olmalı ve yeni gelişmelerin yarattığı gereklere ve gerçeklere uygun düzenlemeler yapılabilmelidir.

Dünya Bankasının (bundan sonra bu rapora yapılacak atıflar metin içinde EG olarak gösterilecektir) (2009) raporuna göre mekân ve zenginlik arasında güçlü bir bağ vardır. Rapora göre belirgin bir süre daha, ABD’de doğan bir kişi ile Zambia’da doğan bir başka kişinin gelirleri arasındaki fark 100 kat olmaya devam edecektir yani ABD’deki bir kişi, Zambia’daki kişiye göre 100 kat daha fazla kazanmaya devam edecektir. Ayrıca, ABD’deki kişi Zambia’daki kişiye göre yaklaşık 30 yıl kadar daha fazla yaşayacaktır. Eğer bu durum sürerse ve çok kökten değişimler yaşanmaz ise, Zambia’nın başkentinde doğan bir çocuk, New York şehrinde doğan bir başka çocuktan yarı ömür daha az yaşayacaktır. Bu kısa hayatı içinde Zambia’lı çocuk, New York’lu çocuğun kazandığı her 2\$ için ancak 0.01\$ kazanacaktır.

Bolivya’da ortalama 9 yıllık eğitim almış bir birey, ABD satın alma gücüne göre her ay 460\$ lık kazanç sağlarken; aynı birey eğer ABD’de yaşayıp aynı işi yapmış olsa 3 kat daha fazla kazanacaktır. Dolayısıyla EG (2009) bu örnekle ve Bulutay (1995) ortamın önemini bizlere sunmuş olurlar. Bu nedenle, EG (2009) en iyi gelir belirleyicisi artık “neyi” ya da “kimi tanıyorsun” değil de “nerede çalışıyorsun” konusuna vurgu yapar. Ekonomiler düşük gelir grubundan, yüksek gelir grubuna geçtikçe üretim mekânsal olarak daha yoğun hale gelirken belirli bir gelir düzeyinin üstünde de çevre konusuna daha fazla önem verilmektedir. Şehirler, kıyı şeritleri ve bağlantılı ülkeler gibi yerleşkeler

üreticiler tarafından daha çok tercih edilmektedir. Ekonomiler geliştikçe, en başarılılarının mekânsal boyutlarıyla bireylerinin yaşam standartlarında daha homojen bir yaşam standardı belirleyen kurumsallaşmaya yönelmektedir. Bu nedenle hem uzun dönemde yakınsama olgusundan faydalanmak ve hem de üretimde yoğunlaşmanın faydasından yararlanabilmek için yolu ekonomik bütünleşme gereklidir (EG, 2009). Özetlersek, bireyin değeri bir nebze kadar içinde yaşadığı toplumun dünyadaki mekân ve konumuna bağlıdır. Örneğin, sıradan bir Amerikalı sıradan bir diğer ülkenin vatandaşından daha itibarlı ve daha önü açıktır (Kaynak 24.07.2011).

Solow tarafından 1950'lerde geliştirilen ve tam rekabete, sermayenin azalan getirisine, teknolojik gelişmenin dışsallığına inanıldığı bir modellemeden yola çıkılarak eksik rekabet, sermayenin artan getirisi, teknolojinin içsel olarak geliştirilebilmesi ve bununla beraber beşeri sermayenin önem kazandığını ifade etmekte fayda vardır. Özellikle, beşeri sermaye güncel bir konu olarak üzerinde durulan "girişimcilik" temasının ana unsuru olması burada temel sebeptir.

Bulutay'a (1995) göre sermayedeki azalan getiri ve yatırım konusu Neoklasik yaklaşımdaki yatırımın yeni teknoloji ile yenilenmemesine dayanmaktadır. Günümüz gerçekleriyle bu bir nitelik yanılısamadır, yani kürek ve kazma yerine forkliftin ikame edilmemesi gibi ya da forklifti kabul etse de sıçrama etkilerini hesaba katmaması gibi (Bulutay, 1995). Ayrıca, Berber (2011) sabit sermayedeki sürekli artışların aslında emekte beklenen azalan getirinin oluşmasını engelleyen bir sebep olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir.

İçsel teknolojik gelişmenin temel paradokslardan biri yenilik ve yaratıcılıktır. Ancak bu konuda başarılı olması beklenenler başarılı olamazken, başarı beklenmeyenlerden ise başarı ortaya çıkmaktadır (Kütlenin korunumu yasası, zaman zaman Lomonosov-Lavoisier kanunu olarak bilinen yasayı ortaya koyan vergi işlerinden sorumlu Lavoisierdir). Yani birçok sanayide uzmanlar yeni yollar bulamazken az eğitilmiş kişiler yeni ufuklar açabilmektedir (Michael Faraday daha ziyade kendi kendine yetişmiş bir bilim adamıdır). Neticede, teknolojinin içsel olarak modellenmesi hali hazırda zor bir konu iken birde bir o kadar zor olan bu teknolojinin transferidir (Bulutay, 1995).

Konu ve mekânın önemi açısından özellikle vurgulamak istediğimiz eksik rekabet, artan getiri, dışsallık konusudur. Keynes'le gündemimizde daha çok yer alan büyük firmaların ekonomiye egemen olması ve tekelleşmesi söz konusudur. Günümüzde rekabet açısından önemi gittikçe artan, sanayi organizasyonunda ve uluslararası ticarete meydana gelen gelişmelerle yoğunlaşma yaratılmıştır (işçi ve işverenin daha rahat ve kısa zamanda arz, talep dengesini sağlamasına olanak verir, ayrıca bu tür işyerlerine taşeron hizmet sağlayan birimler ve firmalar arası işbirliği ve paylaşımın gelişmesine yardımcı olur). Özellikle de yoğunlaşma büyüklerle aynı etkinliği gösteremeyen küçük firmalar için de kolaylık sağlar.

Konu ve mekânsal yapılanmada beşeri sermayede önemlidir. Kalkınma ve büyümedeki itici güç beşeri sermayedir. Bu sermayeyi etkin değerlendirebilen ülkeler kalkınmış ve gelişmiş ülkelerdir. Ancak, teknolojinin gelişmesinde ve fiziksel sermayenin kullanımında anahtar olan beşeri sermayenin kullanımı sorunsuz ve maliyetsiz değildir. Örneğin, teknolojik yenilikler, insanların bir kısmının işsiz kalabilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca, bu açık işsizlik insan gücünün kullanımında ki sıkıntıların bir boyutudur. Kısaca, açık ve gizli işsizlik dışındaki bu yeteneğin israfı yani boşa harcanan insan gücünün varlığı önemli bir maliyet unsurudur ve bu da ortamla çok yakın alakalıdır. Her ne kadar beşeri sermaye unsuru içsel modellemelerde yoğun olarak ilgi görsede, ortam konusunun yeterli ilgi gördüğü söylenemez: beşeri sermayesi yüksek olan ülkelerin fiziksel sermayeleri de daha yüksektir (Kalyoncu, 2008) ancak verimlilikleri ise ortama bağlıdır (Bulutay, 1995).

Kalkınma ve büyümenin, toplumsal, siyasal, iktisadi olayların çok karmaşık yapıları ifade ettiği bilinmektedir çünkü herşey ekonomiden ekonomiye, kesimden kesime, zamandan zamana çok değişmektedir. Geçmişin daima gelecek için iyi bir ölçü oluşturulamakta çünkü zamanla oranlar değişsede belirsizliğin etkisi her yerdedir. Önemli bir belirsizlik kaynağı toplumsal değişimin süresiz biçimde de olabilmesidir ki en gelişmiş denge ve ekonometrik modellerinin, açıklamada aciz kaldıkları durumlardandır.

Dünyanın gelişmesinde ve bir ekonominin daha iyi tanınmasında turizm önemli bir rolü vardır çünkü turizm dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle de bilgi iletişim ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim, ekonomik ve sosyal boyutları olan

turizmde hızlı bir gelişim süreciyle karşı karşıya bırakmıştır. Ancak, yüksek rekabetin yoğun olması fayda maliyet dengesinin sürekli olarak gözetilmesini gerektirmektedir. 2001 yılından 2009 yılına ülkemize gelen turist sayısı ise tam iki katı artmış olmasına rağmen 2001 yılından 2009 yılına gelindiğinde ise gelirler iki katı artmamıştır. Dolayısıyla da genel turizm stratejik ürün değildir.

Bir diğer konu kentleşme olgusudur ki kentleşme olgusu bir sanayi toplumu (artık bilgi toplumuna doğru gidilen bir sürecin önemli bir parametresidir) ürünüdür. Ya da tersi de sanayileşme de kentlerin ürünüdür. Bu iki olgunun nedenselliği iki yönlüdür: “Kentleşme” ve “Sanayileşme” birbirlerini üretip geliştiren olgulardır (Koç, 2011). Kısaca bilgi toplumu yolunda kentleşme kontrollü bir şekilde geliştirilmesi gereken toplumsal ve siyasal bir konudur ki “teknokent” kavramına değinilecektir. 1950’li yıllarda ABD’de kurulan ve dünyada üniversite sanayi işbirliğini sağlama konusundaki en başarılı model olarak öne çıkmış olan Silikon Vadisi örneği ile teknoparklar günümüzde hala önem taşımaktadır. Günümüzde, ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kore, Hindistan, İsrail, Finlandiya gibi birçok sanayileşmiş ülke üretim ve hizmet sektörlerindeki ürettikleri katma değerlerin önemli bir bölümü teknoparklar bünyesinde yürüttükleri AR-GE çalışmalarından sağlanmaktadır ki görüldüğü üzere bu ülkeler teknoparkları teknolojik ve ekonomik gelişmenin en önemli aracı olarak değerlendirmektedirler (Kobifinans, 2010).

Tüm bu değerlendirmeler için birde ülkemizin ekonomik, sosyal, kültürel ve benzeri durumunu çalışmamızda özet olarak ortaya koymaya çalışacağız. Önerinin içinde erimesi umulan potanın bugünkü haline ortaya koymak önerinin önemini görülmesi açısından önemli olacağına inanmaktayız. Ayrıca, sağlık sektörünün ilintili olduğu alanlarla ve bir kısım verilerle bu alanın yaratabileceği ya da tetikleyebileceği potansiyellere değinmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın planı şu şekildedir; ilk bölümde ölçek ekonomileri ve dışsallıklar konusuna değinilecek, sonraki bölümde toplumsal öğeler üzerinde kısmen durulacak ve ekonomik coğrafya kapsamında mekânın ekonomik etkileri değerlendirilecektir. Takip eden bölümlerde yapacağımız öneri için turizm ve ekonomi konusu içinde sağlık turizmi ve sağlık ve kalkınma arasındaki ilişki değerlendirilecektir ve kentleşme konusu teknokent konusuna değinilecektir. Sonuç kısmından önce “SAĞLIK KENT” sonrada “MEDİKALPARK” yaklaşımı öneri olarak sunulmaya çalışılacaktır.

2. EKSİK REKABET, ARTAN GETİRİ, DIŞSALLIK: ÖLÇEK EKONOMİLERİ

Üretim ölçeğinde meydana gelen değişmelerin verimlilikte meydana getirdiği değişmelere ölçeğe göre getiri denir. Üretim faktörlerinin (emek, sermaye, hammadde vb.) bileşim oranı değiştirilmeden her bir faktörün kullanım miktarı örneğin bir misli arttığında, firmanın üretimi de bir misli artıyorsa, üretim ölçeğindeki değişmeye karşın verimlilik aynı kalmaktadır. Böyle bir durumda ölçeğe göre sabit getiri vardır. Tüm faktörlerin, örneğin bir ya da iki misli artırılması halinde firma üretim seviyesi bir ya da iki misli değil de daha az artıyorsa, ölçeğe göre azalan getiri hali ortaya çıkarken, firmanın üretimindeki artışların, faktörlerde meydana gelen artıştan daha fazla olması durumunda ise; ölçeğe göre artan getiri ortaya çıkar.

Bir firma ya da sanayi dalında tesislerin yenilenerek büyütülmesi, üretim hacmi veya üretim fonksiyonunun değiştirilmesi, teknolojik yenilikler getirilerek veya dış çevrede meydana gelen maliyet düşürücü faktörlerden faydalanarak verimliliğin artırılması yani maliyetlerin düşürülmesi yoluyla elde edilen kazançlarda ölçek ekonomisi kavramı kapsamında incelenirler. İçsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri olarak iki temelde incelenebilen ölçek ekonomileri, büyük ve geniş çaplı üretimin sağlamış olduğu tasarruflar olarak da tanımlanmaktadır. Firmaların içinde veya o firmanın bulunduğu sanayi dalında gerçekleşen bu ekonomilere içsel ölçek ekonomiler denir ki içsel ölçek ekonomilerinde firmaların büyümek, yani daha çok üretmek yoluyla emek ve teçhizatları daha verimli kullandıkları, pazarlama ve yönetim masraflarını daha da azaltabildikleri vakidir.

Dışsal ölçek ekonomiler ise, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldığı kararlar sonucunda bir diğerinin ya da diğerlerinin giderlerinde yarattıkları maliyet azaltıcı etkilerdir. Sektörler arasında girdi-çıkı süreçlerinden kaynaklanan dolaysız ilişkiler, firmalar veya sanayiler arasındaki arabağlılık sebebiyle birbirlerini etkileme düzeyleri sebebi ile dışsal ölçek ekonomileri ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler iki yönlüdür yani hem pozitif hemde negatif olabilir. Dışsal ölçek ekonomiler pozitif yönü ifade ederken yani kısaca, bir üreticinin diğer bir üreticiye, "yapmış olduğu" karşılıksız

yararlar olarak kabul edilirken, dışsal eksi ölçek ekonomiler bir üreticinin diğer üreticinin veriminde yaratmış olduğu kayıplar olarak yani negatif yönü ifade etmektedir.

Her ne kadar yaklaşımı ilk ortaya koyanlardan olmasa da, modelleme bazında Romer (1994) yeni büyüme modellerini ilk ileri sürenlerin başında gelmektedir. Romer'in belirttiği gibi içsel büyüme modelleri rekabeti dışlamaktadır. Diğer yandan, R.M. Solow (1994) ise bu girişimi, tekelci ya da eksik rekabetin büyüme kuramına dâhil edilmesinde faydalar olduğunu ifade etmeside, bu tekelci rekabetin ekonomik büyüme modellemesinde göz önüne alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Neticede, iktisadi yaşamın rekabet odaklı olmaması bu zorunluluğa sebeptir. Her ne kadar bir dönem birçok iktisatçı bu durumu kabule yanaşmamışsa da, realite birçok birim ve etkinliği içeren büyük firmaların ekonomiye yön verdiklerini göstermiştir. Bu tür büyük firmalar ve birbiriyle ilişkileri içsel yani idari koordinasyonlarıyla eksik rekabete neden olmaktadır (Chandler, Jr., 1977; Bulutay, 1995).

Ayrıca, Neoklasik yaklaşım açısından da, Solow'a (1994) göre artan getiri durumunda da standart Neoklasik sonuçları korumak mümkündür. Bu ölçeğe göre artan getiri durumunun varlığı eskiden beri bilinen bir şeydi ki Marshall 1890'da artan getirinin göz önüne alınmasını önermişti. Kaldı ki, 1950'lerde ki kalkınma iktisatçıları, kent iktisatçıları ölçeğe göre artan getiri ve dışsallıkları zaten dikkate almışlardı. Ancak ön yargı ya da aymazlık gibi nedenlerden dolayı batı dünyasının egemen iktisat yazınında ölçeğe göre artan getiri durumu pek yer bulamamıştı. Bunun temel nedeni tam rekabet anlayışının öngörülerini ile gerçekte yaşanan ölçeğe göre artan getirinin bu tam rekabetteki rekabetçi anlayışa pek uymamasıdır (Bulutay, 1995). Dünyanın en yaygın problemlerinden olan bu durum, hemen hemen her zaman için kendini gösteren soyut düşüncelerin günlük hayattaki karşılıklarının olup olmadığını tespitten kaçınmak ya da daha da korkuncu tespit sonucundaki çelişkiler görülse de bunu ifadeden kaçınmak yani inkar edilmesidir.

P. Krugman (1992) Rosenstein-Rodan ve Hirschman gibi iktisatçılarda 1940 ve 1950'lerde artan getiri ve dışsal ekonomileri vurgulayan kuramların ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Ancak Bulutay (1995) daha sonraları bu kuramların unutulup, yok sayılır olduğunu ifade etmiştir. Nedenlerinden biri serbest piyasa idolojisinin egemenliğini temel alan uygulamaların yaygınlığıdır (Stiglitz, 1992; Jayawardena, 1992). Ancak günümüz şartlarında tüm sanayi organizasyonlarında, uluslararası ticarete, büyüme kuramlarında meydana gelen gelişmeler bu kuramların dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Tüm bu ölçek ekonomilerine Neoklasik yaklaşımın eksikliğinin yanında, bilgi konusuna yaklaşımlarıdır. Neoklasik yaklaşımın elde ettiği sonuçlar bu yaklaşıma karşı duyarlıdır ve bilgi dışsallığını yaratmaktadır (Bulutay, 1995).

Ülkelerde belirli tür sanayiler belirli yerlerde yoğunlaştığı bilinen bir gerçektir. A. Marshall yoğunlaşmanın faydaları kısaca 3 başlık altında sıralamıştır:

- i) işçiler açısından iş bulma, işverenler açısından işçi bulma olanaklarındaki artış;
- ii) bu yoğunlaşma merkezinde fabrikalara özel hizmet sağlayan kişi ve kuruluşlara yardımcı olmak;
- iii) yoğunlaşmanın gerçekleştiği yerdeki firmalar arası bilgi alışverişini, dolayısıyla teknolojinin gelişimini hızlandırmak.

Bu yoğunlaşma olayı bize bazı gerçekleri göstermektedir:

- i) Eğer küçük firmalar, büyükler gibi aynı etkinliği gösterebilmiş olsalardı, bunların bir yerde toplanmalarına gerek yoktu.
- ii) Firmanın üstünde bir düzeyde geçerli olduğunu, geniş ölçeğin aslında dışsallık yarattığını gösterir yani firmalar birbirleri için dışsal yararlar yaratırlar.
- iii) Ayrıca tüm bunlar geçiş yolu bağıının (path dependence) önemini ortaya koyar ki bu bir yerde (örneğin Silicon Vadisinde) başlangıçtaki bir kaç yüksek teknoloji üreten girişimcinin oluşturduğu yolun, sonraki yoğunlaşmaya kaynak oluşturduğunu ifade etmesi açısından önemlidir. Ayrıca Silikon Vadisinde farklı olmamak anormaldir gibi bir anlayışı yaratarak ortam unsurunun önemini göz önüne sunmuştur. Böylece farklı olanların kolayca kabul edilebileceği bir ortam oluşturulması nedeniyle burası diğer ülkelerden bile yatırımcı çekmektedir (Bulutay, 1995). Perelman'a (1993) göre Silikon Vadisi bir entellüktüel mülk ülkesidir ve ancak ne bir sermaye

donatımı ve ne de üretim üssüdür. Kısaca, Silikon Vadisi üretim hattında çalışanların çoğu Güneydoğu Asya'da yaşar, ABD'de değil (Bulutay, 1995).

Mekânın önemi konusunu kapsayan iktisadi coğrafyanın bugünlerde önem kazanması açısından, sanayilerin ve iş kümelerinin yerleşim yerleri bu çerçevede incelenebilir ki incelemeler sonucunda tarihsel rastgele oluşumların birçok önemli sonucu yaratmada etkin olduğunu gösterebilir (Bulutay, 1995). Örneğin, P. Krugman (1994) Philadelphia'nın 19. Yüzyılın başlarında New York'dan daha önemli bir liman olduğunu ancak New York'un daha sonra daha fazla önem kazandığını ve bunun nedenini Erie kanalının açılmasıdır diye vurgulamıştır. Bu kanal bir yüzyıl boyunca önemli bir ulaşım yolu olmaktan ziyade bir turistik ilgi konusu olmuş olmasına rağmen gerçekleşmiştir (Bulutay, 1995).

Tüm bunlar tarihin ön plana çıkabileceğini gösterir. Neo klasik iktisat evrensel yasaların ülke ve geçmiş farkına bağlı olmaksızın her koşulda en iyi ve yumuşak biçimde işlediklerini varsaymasına rağmen bu durum şu örnekle daha iyi ifade edilebilir. "kurallar neden önemlidir" diyebileceğimiz bir anektod şeklinde ifade edilirse. ABD'nin uzaya gönderdiği uzay mekiğinin yakıt tanklarının genişliği 4 feet, 8,5 inçtir. (yaklaşık 1,5 m.). Uzay mühendisleri bu tankları genişletmek istemişler, ancak başaramamışlardır. Çünkü bu tanklar fırlatma rampasına trenle gönderilmek zorundadır ve söz konusu tren yolu mevcut tünellerden geçmektedir. Tünellerin genişliği ise tren raylarının arasındaki genişlik olan 4 feet 8,5 inçten biraz fazladır. Peki neden 4 feet, 8,5 inç genişliğindedir? Çünkü vaktiyle tren rayları İngiltere'de böyle yapılmıştır ve kaldı ki ABD demiryolları İngiliz göçmenler tarafından inşa edilmiştir. Peki, neden İngilizler bu genişliği kullanmışlardır başka bir genişlik kullanmamışlardır? Çünkü ilk tren raylarını yapanlar eski tramvay yolu yapımcılarıdır ve tramvay yolunun genişliği tam olarak da budur. Peki, tramvay rayları neden daha geniş değildiler? Çünkü bu ölçü vaktiyle at arabalarını yaparken kullanılan genişliktir. At arabalarındaki tekerlekler arasında neden bu ölçü dikkate alınmıştır? Çünkü çok eskiden beri İngiliz topraklarından gelip geçen araçlar bu ölçüyü ortaya çıkarmıştır. Arabalar için başka bir ölçü kullanıldığında tekerlekler engebelli arazi üzerinde kalmakta ve kısa sürede bozulmaktadır. Bu eski yol izleri nasıl ortaya çıkmış dersiniz? İngiltere 'deki ilk uzun mesafeli yollar Roma imparatorluğu tarafından kendi savaşçıları için açılmıştır. Peki, Romalılar'ın yol izleri neden bu ölçüde yapılmışlardır? Çünkü Roma İmparatorluğu' nun ilk savaşçılarının arabaları yan yana getirilmiş iki atın çektiği araçlardır ve iki atın poposunun genişliği ise 4 feet, 8,5 inçtir. Sonuç olarak dünyadaki en gelişmiş ulaşım sisteminin füzelerinin dizaynı ikibin yıl önce yan yana getirilen iki atın popo genişliği ile belirlenmiştir. Bu kuralı değiştirmek ise Ay'a giden, Mars'a gitme ve uzaya açılma planları yapan Amerikalı uzay aracı mühendislerinin bile çözemeyeceği bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Tüm bunlardan çıkartılacak sonuç standardizasyonun yanlış konumlarda karar kılıp yanlış sistemler yaratabileceğidir. Bu gibi olayların gerçekleşmesi güçlü teknik karşılıklı ilişkilerin, ölçek ekonomilerin, öğrenimin, alışmanın yarattığı tersine dönülmezliğin olması şartı altında geçerlidir (David, 1985). Böylece, tüm olasılıklar yerini aldığı anda ancak rastgele denebilecek olayların sonucu olarak ortaya çıkan oluşumlar tarihte yerlerini alarak egemen olmaktadır. David (1985) göre, etrafımızdaki dünyanın mantığını, mantıksızlığını ancak olayın öylece nasıl oluştuğunu, geliştiğini anlamaya bağlıdır. Böylece bu kavrayışlarda geçiş yoluna bağlılığın, şansın, tarihsel kazaların önemini göstermiş olur.

Bu açıklamalarla bireysel seçimlerin ve koşulların sonuçsuzluğa sürükleyebildiğini ve daha kötü olan bir teknolojinin benimsenebildiğini ya da geçmişteki seçimlerin günümüzü kısıtladığını göstermektedir. Böyle bir durumun oluşmasında, kendi kendini yenileyip, büyüten, güçlendiren nitelikte dört mekanizma söz konusu olabilir (Bulutay, 1995):

- i) Başlangıçta ki gerekli yüksek meblağlı giderler,
- ii) Öğrenmeden kaynaklanan avantajlar,
- iii) Başkalarının aynı tekniği benimsemesinden kaynaklanan faydalar,
- iv) Geniş ölçüde benimsemeyen kaynaklanan şu anki benimseme düzeyini daha da artıracak inancı yatmaktadır.

Peki, bu mekanizmalar ne gibi sonuçlara sebebiyet verir (Bulutay, 1995):

- i) Tek değil çoklu dengeye sebep olur,
- ii) Uygulanan teknoloji, daha iyi bir seçeneğin varlığına karşın benimsendiği için etkinlik kaybı söz konusudur,
- iii) Belirli bir teknolojiye takılıp kalınması söz konusudur,
- iv) Küçük olaylar, rastgele oluşumlar gelişme yolunu belirlemede, hatta bu yolda ilerlemeye mecbur etmekte, böylece de geçiş yoluna bağımlılık sonucu doğurmaktadır.

D.C. North (1990) teknoloji ve iktisadi evrimi belirleyicilerin aslında teknoloji ve kurallardaki değişmeye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle P.F. Drucker (2011) ifade ettiği üzere bilgi ekonomisi ve bilgi politikası diye adlandırılan ve günümüz için ortaya çıkan örgütler toplumunun değişimi bize devletin ve yalnızca devletin yerine getireceği ve getirmek zorunda olduğu işlevlerin neler olduğunun tespitinin yapılmasının zorunluluğunu göstermektedir. D.C. North (1990) göre, kuralların artan getiriye sebep olmadığı ve piyasaların rekabetçi olduğu bir ortamda kuralların önemi artan getirinin olduğu koşullara göre daha az önemlidir. Burada da daha önce vurguladığımız kendi kendini güçlendiren mekanizma, değişik bir nitelikte, etkinlik kazanmaktadır (Bulutay, 1995).

Artan getiri olduğunda kurallar ekonomilerin uzun süreli gelişme yolunu belirlemektedirler. Bununla birlikte eğer piyasalar rekabetçi ya da sıfır işlem masraflı ise bu uzun süreli gelişme yolu en etkin olandır. Neticede, birbirlerinden çok farklı gelişme yolları ve sürekli kötü sonuçlar söz konusu olmayabilir. Eğer, piyasalar tam değilse, karşılıklı bilgi akışı kesikli ve sağlıksız ise ve işlem masraflarında önemli ise çok farklı gelişme yolları ve sürekli kötü sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu durumda aktörlerce belirlenen öznel modeller gelişme yolunu belirler çünkü insanlar kendi öznel zihinsel yapı kalıpları ile dünyayı algılar ve buna göre seçim yaparlar (Bulutay, 1995).

Kısaca, başlangıçtaki küçük, rastgele olayların önemi üzerine vurgularımızı özetlersek, ülkeler arasındaki çeşitli farklılıkların, aslında küçük olaylardan, rastgele oluşumlardan neşet bulabileceğini ve bunlara bağlı olarak da başlangıçta bir başlangıç ivmesi sağlandığında mevcut gelişme kendi kendini besleyerek sürdürebileceğini, giderek büyük oluşumlara neden olabileceğini bize göstermektedir. Yani başlangıçtaki rastgele olayların ortadan kalkması artık oluşmuş, güçlenmiş sonuçları yok etmesi imkânsızlaşmaktadır (Bulutay, 1995).

Ölçek ekonomilerinde artan getiri yanında, aynı şekilde dışsallık da önemli bir büyüme, kalkınma etkenidir çünkü bir kişi ya da firma bilgi, sermaye edindiğinde yalnızca kendisi için değer yaratmakla kalmaz, toplum içinde bir değer yaratmış olur. Arrow 1962 modelinde sermaye fiziksel iken, Lucas (1988) modelinde ise aynı zamanda beşeridir (Romer, 1994; Grossman, Helpman, 1994). Kalkınmayı ve büyümeyi de sağlayan unsurlarda aslında bir bakıma bu dışsal etkilerdir. Böylece gelişmiş bir ülkede yaşamaya başlayan bir kişi, örneğin ABD'ye göç etmiş bir işçi, gelişmemiş bir ülkede aynı nitelikte sermayeyle çalışan bir kişiden daha verimlidir. Dışsallıklar aynı zamanda teknoloji birikiminde de mevcuttur. Bir firmanın teknoloji edinimindeki çabaları ve bu konudaki yetkinliği, özellikle yakın çevresindeki teknoloji gücüne de bağlıdır (Bulutay, 1995). Bell, Pavtt (1992) göre Kore Cumhuriyeti'nde petrokimya alanında bir firmanın teknolojik yetkinliği rafineri alanındaki diğer bir başka firmanın mühendislik gücüyle yakından ilgilidir.

Dışsallık sorununu bilgi ve yenilik konularıyla da yakından ilgilidir. Bilginin kamu malı niteliğinde olması sebebi ile bilgiye sahip olan kişi bu bilginin tüm getirilerini sahip olamaz. Öz olarak, bilgi dışsallık etkisi yaratır ve herhangi birisi bir bilgi edinirse bundan başka birileride yararlanır. Ayrıca dışsallıkta önemli bir diğer durum bilginin gelişiminin yayılımının ortamla çok yakın ilintili olmasıdır. Uygun ortam varsa bilgi verimli bir biçimde kullanılabilir, gelişebilir. Aksi durumda ise bilgi körelir, işlevini ve yararları yok olur. Kısaca, bilgi dışsallıklardan, ortamdan yararlanarak daha da güçlenir gelişir. Teknik terim olarak artan getiri gerçekleşecektir. Bilgi dışsallık ve artan getiri olgusunun birlikte yaşadığı bir alandır (Bulutay, 1995). Benzer durum yenilikler (innovations) için de geçerlidir. Bilginin de yeniliğin de temel karakteri sızıntılara (spillovers) açık olmasıdır ki bu kaçınılmazdır. Neticede içsel yenilikler büyüme ve kalkınmanın temel itici gücü olduklarında piyasa etkinliği önemli ölçülerde engellenmiyor demektir. Devlet yenilikleri

destekleyerek, yaratarak piyasada oluşacak marjinal maliyet kaynaklığı başarısızlığını giderebilir, toplumun dışsallıklarından yararlanması yollarını açabilir (Bulutay, 1995).

3. TOPLUMSAL ÖĞELER

Ekonomik kalkınma ve büyüme yoksullukla yakından ilgilidir. Bu ilişki tek yönlü değildir ve yoksulluk da büyüme ve gelir dağılımı ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla yoksulluk ve ekonomik büyüme ekonominin fiziksel sermaye stokuyla, teknoloji düzeyiyle, beşeri sermaye ve vasıfsız işgücü yapısıyla yakından ilintilidir. Kaldı ki son iki olgu ekonomik kalkınma ve büyümede anahtar unsuru olan girişimciliğin hammaddesidirler. Bundan da önemli bir diğer unsur girişimcinin nefes aldığı, hayat sürdüğü sosyal sermayenin yaşadığı iklimdir. Yani toplumsal öğelerin varlığı ve kurum ve kuralların yarattığı ortam önemlidir.

Her ne kadar ülkeler arasında görünürde büyüme, eşitsizlik ve yoksulluk yapıları arasında benzerlikler varsada zaman için de değişiklikler de mevcuttur. Örneğin, küresel olarak mutlak yoksulluk 1970 li yılların ikinci yarısında azalmıştır. Ülkeler arasında farklı deneyimler yaşanması sonucu çıkarılmıştır. Doğu Asya ülkelerinde büyüme sonucu hem eşitsizlik hemde mutlak yoksulluk azalırken, Arjantin ve Filipin’de büyüme ile hem eşitsizlik hemde yoksullukta artış olmuştur. Diğer yandan, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde ise büyüme ile hem eşitsizlik hemde yoksulluk birlikte azalmışlardır. Buradan çıkarılacak sonuç şu olur: eşitsizlik ve yoksulluğun alışlageldik büyümeyi artırma stratejileri dışında, kendine özgü politikaları ya da toplumsal yapıları değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Buğra ve Keyder, 2007). EG (2009) ekonomik büyümenin engebeli geliştiği ve eşit dağılmayacağı kabulünün gerektiğini vurgulamasıda bu sonucu teyit eder niteliktedir.

Genel kabule göre gelişmiş bir ekonomi geliştirmekte olan bir ekonomiye göre, daha iyi bir altyapı, daha yüksek nitelikli doğal çevre, daha iyi eğitilmiş ve nitelikli bireyler, daha yüksek yaşam kalitesi, daha iyi yönetim ve daha yüksek oranda yurttaş katılımını içermektedir. Bu konulardaki veriler ekonomiler ve toplumsal yapıları arasındaki olası değişimler hakkında kıyasa imkân verebilmektedir. Bu toplumsal yapıları değerlendirmede ihtiyaçlara yaklaşımları dahi kendi başına bir sorun olabilmektedir. Maslow’un ihtiyaçlar piramidi temelinde bakılırsa insanın biyolojik ihtiyaçları önplandadır ki insanların saygıdeğerlik ve haysiyet gibi ihtiyaçları ötelenmiş olur (Buğra ve Keyder, 2007). Buradaki en büyük engel hangi toplum için hangi ölçüt eşik değer olacaktır ve o eşik değer nedir tespit etmektir. Kısaca, saygıdeğerlik ve haysiyet kimler için hangi eşikte bir lüks mal olmaktadır için verilecek cevaplar sorunlara yaklaşım farkını da ortaya koyacaktır.

Algıda körlük yaşanması aslında geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gereken kavramlarda daraltma yaratmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarını “insanların seçme özgürlüklerinin artırılmasını sağlayacak koşulları yaratma” olarak anlaşılması karmaşayı azaltacaktır. Böylece, yoksulluğu gelir düzeyi ve dağılımı bağına ek olarak “temel ihtiyaçların karşılanamaması” konseptinden çıkarıp “yoksulluk aslında çeşitli yetilerden mahrum olma” olarak ifade edilmiş olacaktır. Böylece, “yeti” ve “ehliyet” kavramları toplumsal olarak verileştirilmeli ve ölçülebilmelidir. Ruhsat sahibinin ehliyeti olmayabilir, ehliyeti sahibi olanın ise ruhsatı olmayabilir. İnsanlar tercihleri ya da şartları itibari ile bir kısmı belli ehliyetleri kullanarak bir başka yetilerden mahrum kalabilirler. İyi beslenip, eğitilmiş ve sağlıklı olabilirken başkaca unsurlardan faydalanamayabilir (Buğra ve Keyder, 2007).

Drucker (2011) sosyal yardımların faydalı olmasının şartının yoksulların bütün ihtiyacı paradır kabulünden vazgeçilmesine bağlı olduğunu ve Buğra ve Keyder’in de ifade ettiği gibi yoksulların bütün ihtiyacının yetkinlik olduğu varsayımına geçilmesi gerektiği ifade etmiştir. Kısaca sosyal yardımların ihtiyaçlara değil de sonuçlara odaklı olması vurgusu öne çıkmıştır. Unutulmaması gereken ise bu ihtiyaçların belirlendiği ve ruhsat ve yeti kabiliyetininin temel bulduğu toplumsal yapıdır. Eğer, sıtma, kuş gribi, domuz gribi ya da benzeri bir salgın hastalık durumunda yaşama ehliyeti ya da ruhsatı bireysel gelirle birebir ilintili değildir. Toplumsal gelir düzeyi yanında nasıl örgütlenildiği de önemlidir. Kısaca, tamamen ekonomik değerler olarak görünen faktörler dahi ekonominin alanı dışındaki diğer faktörlerden (kamusal sağlık ve eğitim hizmetleri yanında suçtan korunabilme, günlük hayatında güven içinde hissedebilme, eşit olmayan yasal uygulamalara kadar geniş bir yelpaze) doğrudan etkilenmektedir (Buğra ve Keyder, 2007).

İktisat düşüncesinde, 1970, 1980 öncesi ve sonrası politik yaklaşım farkıdır. Devlet müdahalesine yer veren iktisat politikası anlayışının artık 1970, 1980 sonrasında tamamen farklı olmasıdır. Devlet müdahalesi anlayışı rekabeti öne çıkaran yaklaşımlar almıştır. Şu an hangi anlayış egemen olmalıdır: “rekabete dayalı bu anlayışı sürdürmeliyiz?”, “rekabet üstü anlayışı mı yerleştirmeliyiz?” ve yerleştireceksek “nasıl?”. Eski ortamda gerçeğin kendisi sayılan görüş ve öneriler yeni ortamda anlamsız mı görünmektedir. Drucker (2011) gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yapmadıklarını önerdiğini ifade etmektedir. Ülke içerde Keynesci olan (sosyal devlet) gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelere Neoklasik yanlısı kesilerek rekabeti övmektedirler ki bu açıkça çelişkidir. Bazı bilimsel gerçekler koşulludur yani zamana ve ortama bağlıdır. Büyük kesikli değişimler sözkonusudur ve nedenleri nelerdir: Üretim gücünde, teknolojiye önemli değişimler mi olmuştur ya da mal ve hizmetlerin göreceli fiyatlarında büyük bir değişimi gerçekleştirmiştir veya eski görüşlerin sorunları çözemediğimi görülmüştür? ki doyurucu bir açıklama henüz yoktur (Bulutay, 1995).

Böylece farklı toplumların üretim ilişkileri nasıl işlemektedir, mülkiyet hakkının roma imparatorluğundan bugüne sürdüğü bir ülke ile emanetçiliğin yani mülkiyetsizliğin ağır bastığı uzun bir imparatorluk dönemi yaşayan ve bu mülkiyet hakkının tesis edilmeye doğru giden evrimindeki uygulanacak politikalar aynı sonuçlarını verecektir konusu -her ne karar burada tartışılmayacaksa da tartışılmaya değer bir diğer konudur.

Gerçeklere bakarken geçmişteki o işin yapılış şekli ile şimdiki yapılış şekline bakmak ve fark nedir görebilmekte varılacak sonuç ve önerileri belirlemektedir. A noktasından B noktasına eskiden ulaşım, at ile sağlanırken şimdilerde ulaşım uçakla yapılabiliyor olması ya da eskiden her evde binek için bir ahır varken şimdilerdeki ulaşım araçları için park yeri gerekliliği yaklaşımları ve sonuçları tümünden etkileyebilmektedir. İstihdam konularında asıl büyüme “eskinin köleliğinin modern eşdeğeri olan işlerde, uşaklık, hizmetçilik, aşçılık, bahçıvanlık ve diğer ev hizmetlisi işleri” gelişmesi işleri değiştirmede yapanın statüsünde ve sorumluluk yapılarında farklılığına sebebiyet vermiştir (Drucker, 2011). Kısaca, bu şekilde iş yapım şeklindeki değişimler toplumsal olarak nelere sebebiyet vermektedir? sorusu bitmez şekilde cevap aramaya devam edecektir. Sanayi üretiminde azalma ve tarımsal alandan kopuşlar hizmetler sektörüne emilememektedir, çünkü bu tür işler istikrarsız aile gelirine neden olmakta ve orta yönetim kademeleri şirketlerde taşeronlaşma nedeniyle azalmaktadır. Neticede kayıtdışılığa sebep olmakta ve düzensiz istihdam yaratmaktadır ki düşük ücret ve istikrarsız istihdam ve kayıtdışılık yoksuluğu ne derece etkilemektedir sorusu artık kaygı verici olmaktadır (Buğrak&Keyder, 2007).

Küreselleşme ile birlikte hem büyüme ve istihdam arasındaki, hem de istihdam ile ücret arasındaki bağı giderek zayıflamıştır. Hatta bu sorunlar gelişmekte olan ülkelerde daha vahim hale gelmiştir (Buğrak&Keyder, 2007). Günümüzde imalat sanayindeki istihdam 1970'lere göre daha azdır (2/5 civarında) ve aynı türden işler için gerekli enerji miktarında çok daha azdır (Drucker, 1994). Ayrıca, birçok ülkede özellikle büyük şehirlerde “gece konu” sorunu kendini göstermiş ve BM-Habitat (2003) “gece konu” konusunu incelediği raporunda 1950'lerden bu yana kentlerde dünya nüfusunun 2/3'ünün barındığını ve hala çarpıcı şekilde büyüdüğünü ifade etmektedir. Bir milyon nüfuslu şehir sayısı 1950'lerde 86 iken bugün 400'ün üzerindedir (Buğrak&Keyder, 2007). Örneğin, büyük bir ülke olmamasına rağmen İngiltere'de 10 kişiden 8'i şehirsiz alanlarda yaşamaktadır (CABE, 2010). Yani, ekonomik büyüme ile formel işgücü başbaşa yani aynı yönde aynı hızla ilerlememekte yani artık informal/kayıtdışılık bir durum ortaya çıkmaktadır.

Sonuçta, toplumun genelini ilgilendiren sağlık, eğitim ve standart altyapı gibi hizmetler özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha büyük sorun haline gelmektedir. Yoksulluğun kendi kendini ürettiği bir ortam doğmakta ki bu durumdan çıkmak için yeni bir ekonomik yapının doğması zor görünmektedir. Ayrıca toplumda sosyal dışlanma sorunu ortaya çıkmakta ve bu sorun kalıcı bir hal almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma ve gelişme açısından yönetim ve üretim teknolojilerinin rolünün incelenmesi gerekliliği yanında sosyal korunma mekanizmalarının gücü ve işleyişi, bunlardaki değişimlerinde izlenmesi gerekmektedir: örneğin aile yapısı üzerine etkisi gibi (Buğrak&Keyder, 2007).

Böylece toplumsal değişimlerin süreksiz olup olmadığı konusuna değinmekte fayda vardır ve D.C. North'un da (1990) taraftar olduğu bir görüşe göre kurumsal değişme, çok geniş ölçüde, azar azar artan bir nitelik taşır. Her ne kadar kurumsal değişmelerin çarpıcı özelliği bu değişmelerin yüzeyde görüldüğü gibi kesikli olmadığıyla ilgili görüşler varsada, birçok konuda kesikli değişmelerin ortaya çıktığına inanan görüşler de mevcuttur (Bulutay, 1995). Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve Irak'ın ABD tarafından işgali bu kapsamda değerlendirilebilir. 1970 ve 1980 öncesi ile sonrası arasında İktisat düşüncesine, iktisat politikası anlayışına egemen olan eğilimler tamamen farklı olmasında bir diğer örnektir. Değişimler birikimli bir patlama şeklinde söz konusu değişmelerin kaynağı olabilmektedir. Bir grubun genel davranışı uzun bir süre aynı kalır ve uzun bir sürenin sonunda bu davranışta bir değişme ortaya çıkınca değişim neredeyse önlenemez bir hızlı gerçekleşmektedir. Modelleme denemelerine göre, 10 kişilik bir grupta bir kişi davranışını değiştirirse, grup da onu izleyebilmektedir yani uzun bir süre kararlı bir denge durumunda olan bir grup, ani bir bireysel geçişin etkisiyle bir başka kararlı dengeye (örneğin işbirliğinden kaçıştan işbirliğine) yönelebilmektedir (Bulutay, 1995).

D.C. North (1990) ülkelerin gelişme düzeyleri, büyüme oranları arasında farklılıkların kurallardan kaynaklanan özendirici yapının olduğu kanaatindedir çünkü kurallar insanlığın yaşanabilir bir ortam için düzen yaratmasına, değişim işlemlerinde belirsizliğin ortadan kaldırılmasına imkân vermektedir. Teşvikler zamanla, ekonomiden ekonomiye değişmekte ve gelişmektedir. Yerinde, yeterli esneklik ve etkinlikte özendiriciler kalkınma ve büyümenin zorunluluklarındadır (Bulutay, 1995). Kısaca, bu temel etkenler ışığında özendiriciler, kalkınma, büyüme gibi çok karmaşık bir olayda, içsel değişkenlerle ele alarak anlayıp açıklamak gerekir (Bulutay, 1995).

4. PİYASA VE EKONOMİK COĞRAFYA İLİŞKİSİ

Artık 1950 lerde 86 olan şehir sayısı bugün 400 civarındadır (Buğra&Keyder, 2007) ve bunun anlamı mobil insanlar ve dinamik ticaret kalkınmada hızlandırıcıdır. Dolayısıyla, başarılı bir ekonomik kalkınmanın merkezinde insan yerleşkelerinin yoğunlaşması ve işçi göçlerinin artması, girişimciler için pazarla ürün arasındaki mesafenin kısılması ile ülkeler arasındaki anlaşmalar ve döviz kurlarındaki farklılıklardan dolayı oluşan düşük ülke sınırlarıdır. Üç temelde-yoğunluk, mesafe ve sınır- bu mekânsal dönüşüm oluşmaktadır. Özellikle Japonya, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da bu mekânsal dönüşüm yoğun olarak gözlenmektedir. Bu sık ve hızlı mal ve insan hareketliliği Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Kuzey Asya'da dünya nüfusunun 1/6'sından daha az bir nüfus ile küresel üretimin 3/4'ünün gerçekleştirmektedir. Tüm bu uzmanlaşma, göç ve yığınlaşma olguları aynı pazar ortamında günümüzün en başarılı gelişmiş ülkelerinin ekonomik tabiatını değiştirmektedir ve aynı şekilde bu güç faktörleri gelişen dünyanın en dinamik alanlarını kuvvetlendirmeye devam etmektedir (EG, 2009).

Singapore, Shenzhen, and Sriperumbudur bölgeleri ölçek ekonomilerinin, sermaye ve işgücü hareketliliğinin ve ulaşım maliyetlerindeki düşüşün, büyük ve küçük ülkelerde ve şehirlerde hızlı ekonomik büyüme yaratmayla nasıl ilintilendirilebileceğinin güzel örneklerindedir ki yoksulluğun azaltılması ve zenginliğin temelindeki rolleriyle her hangi bir ekonominin motoru durumundadırlar (EG, 2009). Ayrıca, mekânsal yoğunlaşma yanında, bulgular içsel ölçek ekonomilerinin gemi inşaatı gibi ağır sanayilerde yüksek ve tekstil gibi hafif sanayilerde ise düşük olduğunu göstermektedir. Yani çalışma alanı da önemlidir çünkü büyük tesislerde iş ve işçileri birleştirebilecek kadar yeterince işgücüne sahip olan bir kasaba -ki Sriperumbudur böyle bir kasabadır- ve içsel ekonomiyi hızlandırmak içinde yeterince geniştir. Shenzhen özel ekonomi bölgesinde böyle bir yerdir. Tam kalifiye ve yarı kalifiye elemanlarıyla, bölge şehir sanayinin ihtiyaç duyduğu araştırmaya ve daha iyi eğitime yatırım yapmaktadır. Bölge limanlarından nihai ürünler için ara malları ve nihai tüketim içinde mallar taşınmaktadır. Ayrıca bölge en iyisinden konteynır limanı ve toplantı merkezi ile firmalar hızlıca işlemlerini gerçekleştirmektedir. Tüm bu süreçte artan işlerde işçileri organize etmek için bu şehirde pahalı tesisleri mevcuttur. Ayrıca, birçok girdi sağlayıcısı ve müşteri rekabetinden dolayıda üreticilere maliyet tasarrufu sağlar (EG, 2009).

Ekonomi jargonunda "bölgesel ekonomi" olarak bahsedilen ekonomiler, bölgeyi geliştirmektedir. Singapur ülke olarak bu aşamaları geçmiş ve dünya ticaretinin en önemli zirve merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Dengeli, güvenilir ortam, mükemmel ulaşım bağlantıları, yaşanabilir ve etkin finansman olanaklarıyla, tüm Asya-Pasifik bölgesine Singapur tarafından hizmet

verilmektedir. Bu hizmetler gemi taşımacılığında imalata, eğitime ve finansmana, sigorta ve emlakçılığa kadar çok çeşitli alanlara yayılmaktadır. Firmalar pazar koşullarındaki değişimleri takip ettikçe, yerleşmelerde firmaları takip ederek farklı şekillerde performans göstermeli ya da risk azaltıcısı olmalıdırlar. Kısaca en az mobil olan üretim girdisi olarak arazi, kullanım alanları arasında daha mobil hale getirilmelidir. Bir yerleşim yeri seçilirken, bu yerin okyanusa ve nehre mesafesi iyi bir sebep olabilsede ülkenin ya da bölgenin arazi piyasalarının değişmesi aslında o bölge ya da ülkenin ne kadar hızlı büyüyeceği ile belirlenmektedir. Dolayısıyla da, gelişen bir ekonomide, firma ve çalışanlar için en doğal yol daha yakına taşınmaktır (EG, 2009).

Göç konusu dâhil edildiğinde, yığınlaşma ekonomisi insan ve finansman kaynaklarında kendine doğru çeker. Günümüzde, sermaye kar için çok hızlı bir şekilde uzun mesafeler katetmektedir. Ayrıca, insanlarda mobil iken daha da mobil olmakta ve yığınlaşmaya daha yakın olanlar uzakta olanlara göre daha da hızlı hareket etmektedirler. Bir kere tesisler ve insanlar bir yere toplandıklarında, diğerlerini de cezbetmektedir. Özetle (EG, 2009):

- Yerellik: yoğunlaşma eğilimi hızla büyüyen ekonomilerde daha hızlı olmaktadır, tarımdan sanayiye doğru kayma ve kırdan-kente göçte daha net görülmektedir.
- Ulusal düzeyde: çalışmakta olanlar daha iyi işler için zenginlik yaratan piyasalara doğru hareket ederek mesafeyi azaltma eğilimindedirler.
- Uluslararası düzeyde: iş gücü hareketliliği bölgesel göçlerin büyük bir parçasıdır ve komşular arasındaki göçlerde dikkate değerdir: Côte d'Ivoire, Hindistan ve İran İslam Cumhuriyeti kendi komşuları için en önemli varış noktalarıdır. Almanya, İtalya ve İngiltere ise hala ilk 10'daki göç veren ülkelerdir. Ancak uluslararası göçün yavaş olduğu unutulmamalı. Gelişmekte olan ülkelere doğru göçün faydaları ve kazançları dikkate değerdir. Ancak buna rağmen, toplamda göç miktarında muhtemelen bir değişimde olmayacaktır. Göç almak vermekten daha faydalı ve her ikisini yavaşlatmakta durdurmakta zordur. Böylece politika yapıcıları asıl zorluğun insanların göçlerini engellemek değil ancak yanlış nedenlerle göç etmeyi durdurmanın asıl zorluk olduğunun farkındadırlar (EG, 2009).

Kısaca, ülkeler mobil insanlarla zengileşmektedirler ve insanların göç kabiliyetleri ekonomik potansiyellerini ortaya çıkarabilmeleri adına çok iyi bir gösterge olması yanında, göç etme isteği daha ileriye doğru bir gelişim açısından iyi bir ölçümleme olarak görünmektedir. Bu nedenle de, devletler işgücü göçünü kolaylaştırmalıdır. Ulaşım ve iletişimdeki maliyet düşüşü tüm bu gelişmelerin gerçekleşmesi için büyük oranda yardımcı olduğu da açıktır çünkü ulaşım maliyetleri düştükçe uzmanlaşma ve ticaret artmaktadır. Düşük taşıma maliyetleri ekonomilerde daha büyük yoğunlaşmalara sebep olmuştur ya da ikisi birlikte birbirini gerçekleştirmiştir. Bir örnek olarak son 30 yıllık dönemde dünya üretimi içindeki payı ihracatta 4 misli artışla %25'in üzerinde bir paya ulaşmış-komşularla ticaret hatta daha da önemli olmuştur. Tüm bunlar ekonomik aktivitelerin coğrafik olarak daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kısaca bulgular özetlenirse (EG, 2009):

- Yerellik: iletişim maliyetindeki düşüş ile ve yaygın ölçek ekonomiler için büyük bir potansiyeldir ve böylece kasabalar ve şehirler daha da büyüyebilir ve yoğunlaşabilir.
- Ulusal temelde: ülke içinde önderlik eden ve diğer alanlar, daha iyi ulaşım imkanları ile bağlantılı hale gelmiş, üretimde yığın ekonomisinden daha fazla avantaj sağlamak amacıyla daha fazla yoğunlaşmış alanlarda yapılmaktadır.
- Uluslararası temelde: ulaşım masraflarını düşerebilen ülkeler daha fazla ticaretle en fazla faydayı sağlamaktadırlar. Böylece daha fazla uzmanlaşma bu ülkelere daha fazla rekabet yeteneği kazandırmakta, yoğun ticaret imkanı vermekte ve dünyanın çok azında olan zenginlikler kazandırmaktadır. Daha fazla ticaret demek daha düşük ulaşım maliyeti demektir, bu da ölçek ekonomisi kapsamında daha fazla ticaret demektir. Bu özellikle aynı sanayi sektörü içindeki ticaret uluslararası düzeyde en hızlı büyüyen uluslararası ticaret alanı olmuştur.

Bölgesel işbirlikleri daha hızlı olarak gelişmektedir. Ekonomik bütünleşme sonucunda derinleşen AB'nin bölge içi ticaretin payı %60 civarında artarken, Doğu Asya, en hızlı büyüyen bölge

olarak, bölgesel payı şimdilerde % 55 den daha fazladır. Daha iyi uzmanlaşmış bir dünyada kalkınma ve yoğunlaşma daha da zorlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin engelleri şunlardır: daha yüksek taşıma maliyeti ve daha küçük piyasalara sahip olmamasından dolayı uzmanlaşmak zordur. Ancak, düşük gelirli ülkelere bir kaç ülke-özellikle de Doğu Asya'da- bu piyasalara erişilebilmektedir. Aynı sanayi sektöründeki ticaret bileşenlerindeki hızlı büyümede bu gelişimde anahtardır. Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe, aramalı üretimindeki her bir üretim parçası neredeyse limitsiz potansiyele sahiptir. Yani, Tayland'ın Japonya'dan daha iyi bir televizyon seti yapması mümkün değilken Tayland televizyonunun bir kısım parçalarını aynı derecede iyi ve daha ucuza üretebilmektedir. Üretim zincirinin bir küçük parçasında uzmanlaşma sonucu bu ülkeler imalattaki ticaretin bileşenlerini çok karlı olan ve hızlı büyüyen üretim (ürünlerini bu temeldeki gerçekten hareketle seçmişlerdir) alanlarına kaydırmışlardır.

Kalkınma için coğrafi geçişkenliği teşvik etmek için devlet ne yapabilir? *Cevap olarak: Dünyamız bugün dünden farklıdır ve geçmiş bizlere faydalı dersler sunmaktadır.* Genel yoğunlaşma yolu ile yakınsama daha önce kalkınanlar için olduğu gibi günümüzde de gelişen ülkeler için muhtemelen bazı farklılıklara rağmen aynı şekilde fayda sağlayacaktır. Kısaca bu değişiklikler şöyle özetlenebilir (EG, 2009):

Daha Büyük Şehirler: eskiye nazaran daha iyi ilaçlar ve ulaşım memnuniyet vericidir. Dünyamız eskiye göre daha kalabalık ve şehirlerimiz ise daha büyüktür. 1985 ve 2005 yılları arasındaki 20 yıllık sürede, gelişmekte olan ülkelerin şehir nüfusu bir yılda 8,3 milyondan fazla büyürken, 1880 ve 1990 yılları arasındaki 110 yıllık sürede günümüzün yüksek gelirli ülkelerinde gerçekleşen yıllık 3 milyonluk artışın neredeyse 3 katıdır. Neticede, o günden günümüze en büyük fark olarak dünyanın en büyük şehirleri bugün çok daha büyümüştür ve hatta şehir sayısı da artmıştır (Buğrak ve Keyder, 2007).

Daha Büyük Piyasalar: iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerden dolayı, piyasanın gelişimi daha küreseldir. Şöyleki, üretimin bir payı olarak küresel ticaret şimdilerde %25'tir ve bu 1990'lı yıllardaki düzeyinin neredeyse 5 katından fazladır. Piyasaları daha fazla küreselleştiren sermaye hareketliliği ve dış ticarete açıklık, gelişmekte olan ülkelerde alt kademelerdeki gelir dağılımında hem sürekli hem de daha büyük farklar yaratmaktadır. Bir ülkenin tüm parçalarının dünya piyasasına adaptasyonu aynı şekilde mümkün değildir. Ancak, sahil ve ekonomik olarak yoğunlaşan yerler dünya ile daha hızlı bir şekilde uyum sağladığından daha iyi gelişmektedirler.

Daha Fazla Sayıda Sınırlar: ülkeler daha iyi ulaşım ve iletişim nedeniyle ile daha fazla uluslararası piyasalar haline gelse, dünya politik olarak daha fazla parçalanmıştır. 1990 yılında 100 kadar uluslararası sınır var iken bugün çok daha fazladır. Daha fazla parçalanmışlık yani ulus devlet sayılarındaki artış aslında daha küçük iç piyasa ile sonuçlanmaktadır ki dış pazarlara ulaşım potansiyeli artmaktadır. Böylece, ülkeler arasındaki daha az sıkıntılı sınırlar, çalışanlar ve üreticiler açısından daha büyük kazançlar getirmektedir.

Özetle, yoğunlaşma, daha büyük piyasalar ve daha az sınırlarla ölçek ekonomileri yaratmak önemlidir.

5. TURİZM EKONOMİSİ VE SAĞLIK TURİZMİ

Turizm dünyanın en hızlı gelişen sektörlerindedir. Özellikle de enformasyon ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim, ekonomik ve sosyal boyutları olan turizmin gelişimini daha da hızlandırmıştır. İkinci dünya savaşından sonra, gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için potansiyel bir gelir kaynağı politikası olarak önerilmiş ve uygulayanlar açısından da gelir kaynağı oluşturmaya başlamıştır. Turizm hizmet ağırlıklı bir sektördür ve günümüzde tüm dünya hizmet ticaretinin yaklaşık %30'unu karşılamaktadır. Bu bir iddiadır demek daha doğrudur, çünkü aslında, bünyesinde barındırdığı birçok irili ufaklı hizmet sektörünün varlığı, ülke ekonomilerine katkısını hesaplamayı tam olarak mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte, literatür çalışmaları, turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili bir turizm ülkesi olan Türkiye, turizmde özellikle 1980 sonrası hızlı bir şekilde atağa geçtiği ve uluslararası turizm sektöründe rekabetçi bir üstünlük elde etmeye çalıştığı söylenebilir (Bahar 2006).

Sürdürülebilir kalkınma sadece gelir artışını değil aynı zamanda yaşam kalitesi, fakirliğin azaltılmasını da içerecek şekilde bireyler arasında eşitlik, nesiller arasında eşitlik ve insan refahının sosyal ve ahlaki yönlerini de kapsamaktadır (Price&Dube 1997). Böylece, sürdürülebilir kalkınma ve yaşam kalitesi sağlıklı olmakla yüksek korelasyona sahiptir. Çok farklı şekillerde tanımlansa da sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın yokluğu değil bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halleri olarak tanımlanabilir (WHO 1994). Ekonomik gelişme maliyetli ve önemli çevresel zararlara sebebiyet verebilmektedir. Bu sebeple de sağlık, birey, grup ve toplumların fizyolojik, psikolojik ve sosyal yönleriyle de iç içe olan bir kavramdır ve sağlık günlük yaşamda çevreyle sürekli etkileşim içinde olunan ve çevrenin özelliklerinden önemli oranda etkilenilmektedir (Kalyoncu, 2008). Eğer sürdürülebilir kalkınma arzulanıyorsa sağlık sektörü üzerinde durmak oldukça önemlidir (Litsios 1994). Sağlık turizmi kısaca tedavi amacı ile yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Sağlık turizmi önemli bir alternatif turizm olmaya doğru ilerlerken, sağlık turizmi, medikal, kaplıca ve yaşlı ve engelli turizmi olarak ayrıştırılabilir. Ayrıca, ucuzlayan ulaşım ve iletişim, insanların daha fazla mobil olmasına ve internette sörf yapmaları sonucunda sağlık turizminde bir ülke zeminine bağlı kalmamanın yolu keşfetmeye imkân vermiştir.

5.1. TURİZMİN REEL EKONOMİK ETKİLERİ

Turizmin etki alanı sektörler kesiti olmasından dolayı geniştir. Dolayısıyla da, istihdam, tarım sektörü, sanayi sektörü, hizmet sektörü ve turizmin altyapı üzerinden reel ekonomi üzerine etkileri söz konusudur. Bir hizmet işi olan turizm, hem istihdam yaratmakta hem de kalifiye eleman yetiştirmektedir. Tarım sektöründe ise üretim kalitesinin artmasına, standardizasyona ve kaliteli ürünün değerini bulması yanında çiftçilerin yaz aylarında arazilerini kamping, karavan turizmine açması sonucu tarım sektöründe görülen mevsimlik işsizliği turizmin gidermesi gibi etkiler sayılabilir.

Sanayi sektörüne etkisi ise üç grupta ifade edilebilir²:

1. Sanayi kollarında üretilen malların turistik standartlara uygun olmasına çalışılır.
2. Turizmden kaynaklanan ek talep nedeniyle bir etki söz konusu olur.
3. Ayrıca ulaştırma araçları üretimi gibi alanlarda turizmin gerektirdiği bazı değişiklikler yapılır.

Kendi gibi hizmet sektörüne etkileride söz konusudur. Gündelik yaşamın gerektirdiği cari tüketimle ilgili ekmek, et, manav, bakkaliye gibi; donatım sanatlarıyla ilgili elektrik, boya, inşaat işçiliği gibi; konforla ilgili moda, spor malzemeleri, parfümeri, çiçekçilik gibi; yardım ve güvenlik hizmetleriyle ilgili banka, sigorta, sağlık tesisleri gibi ve lüks hizmetlerle ilgili kuyumcu, gece kulübü, sauna gibi alanlardadır.

Turizmin altyapı üzerindeki etkisi fiziksel ve kurumsal olarak ifade edilebilir. Fiziksel altyapıya etkisi kapsamında su, enerji, yöre içi ulaşım ağı, kanalizasyon sistemi, temizlik ile ilgili tesis ve araçlar, otoparklar, spor tesisleri, toplantı ve kongre tesisleri, haberleşme sistemleri gibi altyapı tesis ve hizmetleri, ulaştırma sisteminin gereği olan altyapı ve turizm endüstrisinin kurulması ile ilgili temel ihtiyaçları karşılayan altyapıdan oluşur. Kurumsal altyapı kapsamında ise doğrudan ve dolaylı bağıntılı kurumları kapsar. Bunlar turizm danışma bürolarının, turizm polislerinin, tanıtım kurumlarının, çevreyi koruma ve güzelleştirme amacıyla çalışan kurumların, turizm personeli yetiştiren eğitim kurumlarının hizmetleri kurumsal altyapılarının içerisinde yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı için TÜROFED'in ziyaretçi sayıları üzerinden bir değerlendirmede bulunulacaktır. TÜROFED (2010) Turizm Raporuna göre ülkemize ilk 4 ayda gelen yabancı turist sayısında yüzde 10 artışa rağmen turizm gelirlerinde yüzde 1 düşüş yaşandı. Bir diğer göstergeler olarak, hava yolu trafiğinin ilk 5 ayda artmış olmasıdır (TÜROFED, 2010). Tablo 1'deki bilgiler, 2001 yılından 2009 yılına gelindiğinde ziyaretçi sayısı iki kat artsada gelirlerin iki kat artmaması bir sorun göstergesidir. Ziyaretçi sayısı ise tam iki katı artması demek daha fazla çalışan demek olsada söz konusu toplam gelirin daha az olması ise daha az kişi başına gelir demektir.

Kısaca, gelir pastasından alınan dilim büyümekte ve fakat bu dilimden pay alan bireylerin sayısı artmaktadır. TÜROFED (2010) 2009 yılında 213788 kişilik istihdam payı 2010 yılında 280535

² (<http://www.frmtr.com/halkla-iliskiler-turizm-ve-insan-kaynaklari-ulasirma/1024594-turizmin-ekonomik-etkileri.html>):

olmuş ve bu artış %31,2 düzeyinde gerçekleştiğini göstermiştir. Aynı kaynağa göre turizm gelişmesi, GSMH ve ihracat gelirleri içindeki payının azalması şeklinde gerçekleşmektedir: 2001 yılında bu pay %6,9 iken 2009 da %4 olarak gerçekleşmiştir. Turizmin ihracat kalemleri içindeki payı 2001 yılındaki payı %32,1 den 2009 yılında yarıya yakın düşmüş ve 15,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Geliri (TÜROFED (2010) Turizm Raporu, yıl:1, sayı 1, Haziran 2010)³

Yıllar	Yabancı			Yerli			Toplam		
	Gelir (1000\$)	Ziyaretçi Sayısı	Ort-Hrcm	Gelir (1000\$)	Ziyaretçi Sayısı	Ort-Hrcm	Gelir (1000\$)	Ziyaretçi Sayısı	Ort-Hrcm
2001	7386246	11276532	655	2680908	2173589	1233	10067155	13450121	748
2002	9009677	12921981	697	2891247	2292535	1261	11900925	15214516	782
2003	9676623	13701418	706	3526520	2600632	1356	13203144	16302050	810
2004	12124059	17202996	705	3763639	3059644	1230	15887699	20262640	784
2005	13929300	20522621	679	4224203	3601880	1173	18153504	24124501	752
2006	12556829	19275948	651	4294117	3872721	1109	16850947	23148669	728
2007	13989952	23017081	608	4497055	4197907	1071	18487008	27214988	679
2008	16801618	26431124	636	5149189	4548855	1132	21950807	30979979	709
2009	15853074	27347977	580	5396260	4658172	1158	21249334	32006149	664

Turizm için şu soruyu sormak istiyoruz: bu ürün stratejik bir ürün müdür? Bu soruya verilecek cevap hayır olacaktır. Bu alan tercihlerden kaynaklı bir handikap içindedir. Herhangi bir olağanüstü durumda- savaş- insanlar tatil yapmaktan vazgeçer ve sadece zorunlu ihtiyaçlarına odaklanırlar ve turizm tercihlerini ertelerler ya da iptal ederler. Neticede, daha önce vurgulanan stratejik bir alana yönelmek gerekliliğine bu veriler destek vermektedir. Vurgu şu şekilde ortaya konulursa, eğer günümüz dünyasında bir nükleer enerji tesisine sahip olmak isterseniz, ülke olarak nükleer silah peşinde olmak gibi iddialar sebebi ile bir sürü sıkıntıyla karşılaşılması mümkündür. Kaynak'ın (2006) ifadesine göre ABD nükleer enerjiden yararlanmak isteyen ülkeleri, nükleer silah peşinde olmakla itham edebiliyor. Sonuçta, bu yöndeki girişimler de engelenmeye çalışıyor. Stratejik ürün olan sağlık tesislerine sahip olmak isteyince aynı sıkıntıyı yaşamamız olasılığı çok azdır ve tüm bu tehditlerden daha büyüğünü sağlık unsurları ile yapabilirsiniz. Kuş gribi, kene, domuz gribi ya da genetikle oynama gibi geniş yelpazesi ile ne kadar stratejik bir konu olduğu ise ortadadır. Bir kısım sağlıksal durumlar doğal bir olay olsalar da sonuçları açısından, terör benzeri bir sonuç üretebilmektedirler ki terörün birinci amacı güvensizlik yaratmaktır (Kaynak, 2006).

Bu bilgilerin ışığında stratejik ürünlerden birinin sağlık olduğunu ve sağlık konusunun sağlık turizmi ile bağlantılanması önemlidir.

5.2. SAĞLIK, TURİZM VE KALKINMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınmanın en büyük göstergesi büyüme iken, 1970'li yılların sonlarında insan ve çevre faktörlerini de içine alan sürdürülebilir kalkınma kavramı önem kazanmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, başta eğitim ve sağlık olmak üzere sosyal alanda da bir sürdürülebilirliğin gerekliliği ağırlık kazanmıştır (Göçer&Çıracı, 2003).

³ 2011 yılından bu yana Turizm Bakanlığı revizyona giderek turist sayılarının hesaplamasında uluslararası standartlara uyum için yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızda artık yabancı kategorisinde ifade edilecektir. Bu değerlendirme sonrasında dahi her ik kategoride ve toplamda ziyaretçi sayılarının artarak devam ettiği gözlenmektedir. Yabancı girişi 2012 yılında 32 milyona yakın bir rakam iken yurtiçi ziyaretçi sayısı ise 6 milyon rakamına çok yakındır (http://www.turofed.org.tr/PDF/DergiTr/Turizm_Raporu-rapor%20turizm%20turofed.pdf).

Dünya ikliminde fosil yakıtlarının tüketiminin etkisi sonucu küresel ısınma yaşanmaktadır ve bu da halk sağlığı, kent altyapısı, enerji, beslenme ve su gibi ihtiyaçlar üzerinde daha büyük etkilerle ortaya çıkarmaktadır. Böylece en çok kentlerin etkileneceği düşünülmektedir. Küresel ısınma sonucu olarak deniz seviyelerindeki yükselme, buzullardaki erime, sıcak hava dalgaları ve su baskınları ile bahar mevsiminin erken hissedilmesi gibi biyolojik olarak kendini hissettirmektedir. Ayrıca, İklim değişiklikleri doğrudan ve dolaylı olarak toplum sağlığını etkilemektedir. Örneğin ülkemizde çeşitli nedenlerle kenelerin yayılması gibi risklerin gittikçe artması ve sıcaklık artışlarına bağlı olarak polen mevsiminin uzaması ve bunun da astım gibi alerjik hastalıkları tetiklemesidir (psikolojik etkiler ayrıca söz konusudur) (Nur&Sümer; 2008).

Toplumlar küresel ısınmaya bağlı sağlık etkileri değişim gösterecektir. Yoksul, ekonomisi daha çok tarıma dayalı ve kıyı bölgeleri gibi coğrafik açıdan hassas yerlerde bulunan ekonomiler daha fazla riskli olacaktır. Özellikle de gelişmekte olan ekonomilerin geçkondu bölgelerindeki nüfus artışı (yaşlı ve çocuklar), küresel ısınmanın etkilerinden daha fazla etkileneceklerdir. Bu nedenle Türkiye oldukça hassas bir noktadadır. Kalkınma ve Sağlık Arasındaki İlişki temelinde yoksulluk ve sağlıklı olmak çok yönlü bir konudur (beşeri sermaye, birey ve toplum sağlığı boyutu gibi). Sağlıklı olmak daha yüksek verimlilik, daha çok işgücü arzı, özel eğitim ve yüksek eğitim sebebi ile teknik yeterlilikteki artış, zeka ve fiziksel sermaye yatırımları için nakit varlıklara daha iyi ulaşım imkanı sağlaması demektir. Bu sebeplerden dolayı sağlık sektörü gelişmenin diğer yönlerini de harekete geçiren önemli bir unsurdur. Sağlık sektörüne yatırım, kalkınmanın hızlandırılmasında önemli bir araç olabildiğinin yanında sağlıklı olmak başlı başına önemli bir amaçtır (Litsios 1994).

Tüm bu etkileri ortaya koymak gerçekten güç bir iştir. Uygun beslenmedeki handikapların direkt sonucu ise sağlıkta bir ardıl süreçle yıpranmalar ve bunun sonucu daha az verimli bir hayat demektir. Özellikle de çocuk bakım ve beslenmesinde durum çok daha açıktır. Daha iyi sağlık bakımı ve koruması genellikle gelir durumuyla yakından ilintilidir ve gelir durumu çocuk sayısı da alakalı olduğu gibi bir kadının ilk çocuğuna sahip olduğu yaşta bununla bağlantılıdır. Kısaca sağlıklı olmak kaynak gerektirmektedir (Wagstaff, 2001; Nixon, 1999).

İnsan aktiviteleri ile biyolojik ve fiziksel çevre arasında gerçekleşen etkileşim sürecini yönetmede toplum ne kadar yetenekli ise insan sağlığı da o derece iyidir denebilir. Gelir seviyesi ve sağlıklılık arasındaki link gelir dağılımındaki dengesizlikten dolayı düşük sağlık seviyesine neden olmaktadır. Bunun anlamı düşük gelirli insanların sağlık durumu gelir dağılımından çok etkilenmektedir. Gelir dağılımı da hane halkı kararlarını etkilemektedir (Booyesen&Bacmann, 2002; Wagstaff, 2001; Turrel, 2001, Asafu-Adjaye, 2005, Feng&Yu, 2006). En genel ifadesi ile ekonomik kalkınma sermaye oluşumuna ve kalifiye eleman seviyesine bağlıdır ve özellikle kalifiye eleman olgusu çocuklukta beslenmeye, eğitime, altyapıya ve hanehalkı kaynaklarına ve hatta ebeveynlerin eğitim ve sağlıklarına da bağlıdır. Fiziksel sermaye oluşumu dahi kişinin sağlık durumuna bağlıdır, çünkü hasta kişi az çalışır ve daha fazla sağlık harcamasında bulunur ve bu nedenle de tasarruf edemez ki bu nedenle sermaye artırımı daha zor olur (Von Z.&Muysken, 2001). Bir diğer yön olarak Turrel (2001) ve Wagstaff (2001) sağlığın direk olmayan etkilerinden yani psikolojik karşılıktan bahsetmişlerdir ki stres ve umutsuzluk altında kişinin içki sigara ve uyuşturucu gibi alışkanlıklar kazanarak sağlığının bozulması ya da intihara daha fazla eğilimli olmasıdır.

Sağlık ve nüfus modülünün toplam üretim ve milli geliri iki ayrı boyutta etkiler: nüfus miktarı ve sağlık statüsü çalışılan saat ile ölçülen emek miktarını etkilerken, bir yandan da çalışanların sağlık statüsüne bağlı olan emek verimliliğini artırmaktadır. Bir ekonomideki toplam sağlık harcamaları uzun vadede emek miktarı ve verimliliği üzerinde önemli etkilerinin olacağı kesindir. Ölçülmesi her ne kadar zor olsa da, sağlık ve nüfus modülünün işe devamsızlığın az olması ve uzun çalışma hayatı, işte kuvvetli, istekli ve huzurlu olma, yeniliklere ve gelişmelere karşı daha uyumlu ve enerjik olma ve işten ayrılma ihtimalinin daha az olması nedeni ile emek miktarı ve verimliliği üzerinde çok önemli etkilere sahip olduğu bir gerçektir (Over 1991; Çelik, 2011).

Devlet, iç piyasa yapısı, dünyadaki gelişmeler, tarihsel dokular, siyaset ve kültür gelir dağılımını belirlemekte ve bunlara katkı sağlayan eğitim ve vergi politikaları gibi unsurlarda ekonominin girdi faktörlerini etkilemektedir. Drucker (2011) 160 yıl önce Londra'da yoksulların yaşadığı bir semtteki salgın hastalığın (tifo) zenginleri de tehdit ettiğini ve bunun sonucu olarakta

dünyada kamu sağlığı kavramının geliştiğini ve uygulanmaya başladığını ifade etmektedir. Böylece dünya kamusal hizmetler aracılığı ile sadece yoksullara değil zenginlere de yarar sağlamıştır.

Özetle, gelir ve sağlık dolaysız ve dolaylı olarak birlikte etkilenmektedir (Wagstaff, 2001 ve Nixon, 1999). Üç temelde özetimizi tamamlarsak:

- Sosyo-ekonomik faktörler- hanehalkı kaynakları, finansal imkânları ve varlıkları, diğer fiziksel varlıkları (arazi, hayvan gibi) ve eğitim ise okuma yazma ve bilgi gibi beşeri sermaye unsurlarını kapsar.
- Yapısal, materyal ve ekonomik kaynaklar- bunlar beşeri sermaye ve piyasa yapısı açısından önemlidir çünkü maliyet, erişebilirlik ve mevcudiyet konularını kapsamaktadır. Sosyal Bağlılık- eğer iyi bakım hizmetleri yoksa ya da içilebilir su imkânları kıt ise toplumun sağlığı etkilenecektir.

Seçer (2009) sağlık insanoğlunun kaybettikten sonra peşinde koştuğu vazgeçilmez bir büyüme ve kalkınma unsurudur.

5.2.1.Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi önemli bir alternatif turizm olmaya doğru adım adım ilerlemektedir. Sağlık turizmi, medikal, kaplıca ve yaşlı ve engelli turizmi olarak ayrıştırılabilir. Ucuzlayan ulaşım ve iletişim, insanların daha fazla mobil olmasına ve internette sörf yapmaları sonucunda sağlık turizminde bir ülke zeminine bağlı kalmamanın yolu keşfetmeye imkân vermiştir. Örneğin, ABD’de, kozmetik ve diş tedavileri sağlık sigortası kapsamında olmaması ve pahalı olmaları sebebiyle medikal turizm daha yaygındır. Bu ülkenin insanları Güney ve Orta Amerika’ya seyahat edip sağlık hizmetlerinden faydalanmayı daha ucuz bulmaktadırlar. ABD’de 12000\$’a mal olan bir boyun gerdirme ameliyatı diğer bir ülkede 3800\$’dır. Japonya ise “mental sağlık için turizm” kavramı ortaya koymuştur (Türofed, 2010).

Ülkemizde de bu konuda çalışmalar gelişmektedir. Dünya Göz Hastahane’sinin 1999 yılından günümüze uzanan hizmetleri 9 ayrı dilde devam etmekte ve her yıl 2000 civarında yabancı hastaya hizmet sunmaktadırlar (Peker, 2010). Türap Bölge Başkanı Yamaç (2010) bekleme listesinin şu an için söz konusu olmaması nedeni ile avantajlı bir ülke olduğumuza vurgu yapmıştır. Ayrıca 1800 civarındaki termal kaynağımızın yeterince (400’ünde faaliyet olunca) değerlendiremediğimizi ifade etmektedirler.

Sağlık Bakanı Akdağ’ın verdiği bir demeçte 2010 yılında Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinden 500 bin kişinin tedavi olmak için ülkemizi gelmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin sağlık turizmi içinde önemli bir yer edindiği, hem nitelikli hemde alanına hakim sağlık hizmetleri ve hekim profili ile Türkiye’nin ciddi bir başarı grafiği çizdiğinide ifade etmiştir. Tercihlerini protez, göz, diş, açık kalp ameliyatı gibi alanlarda robotik uygulamalarda kullanmışlardır. Demeçte, YÖK yönetiminin tıp fakültelerinin kontenjanını artırmış olması da ülkenin rekabet edebilirliği açısından önemli bir durum olduğuda vurgulanmıştır (Yeni Şafak, 20 Ağustos, 2011).

Ateşkan (2014) ülkemizin tercih alanları olarak kardiyooloji, göz, diş, ortopedi, plastik cerrahi, onkoloji ve beyin cerrahisi alanlarının en çok tercih edilen alanlar olduğunu ve ilk 10 içinde ilk sırayıda Libyalı hastaların aldığını ifade etmiştir. Libya’yı sırasıyla Irak, Azerbaycan, Bulgaristan, Almanya ve Hollanda takip etmektedir. Sağlık turizminde hedeflenen pazarlar önemlidir çünkü hedef kitlenin beklentileri farklı farklıdır ve hedef kitleye göre hazır olmak önemlidir. Bu nedenle de hedeflenen kitlenin dili, kültürü, merkezine yakınlığı ve sosyo-ekonomik özellikleri önemlidir. Hindistan’ın bu alanda ciddi mesafe kaydetmesinin en önemli nedeni çok iyi dilbilgisi olan hintli doktorlardır (Türofed, 2010).

Donat (2010) ABD ve Avrupa gibi sağlık maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerde maliyetten sakınanların Türkiye’ye yöneldiklerini ve üçte biri fiyatına ameliyat olup, üstüne üstlük üzerine bir de tatil yaptıklarını ifade etmektedirler. Solak (2014)sağlık turizminde ülkemizin avantajlarını şöyle ifade etmişlerdir. Türk Hava Yolları gibi yaygın bir kurumumuzun olması, 50 civarında dünya standartlarında belge sahibi tesislerin olması yanında gezi ve tarihsel imkânların olması olarak sırlamıştır. Türkiye Kamu Hastahaneleri Kurumu Başkanı Dokucu (2014) ülkemizdeki gelişmeler

sonucu gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek ve her türlü yabancı hastaya hizmet verebilecek duruma geldiğimizi ifade etmiştir. Ayrıca termal kaynaklarla ilintili taleplerde artış gözlenmekte olduğunu vurgulamıştır. Potansiyel alanlar olarak ileri yaş ve engelli turizmi fırsatlarının söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Yıldırım (2014) artan talep sonucu DEİK bünyesinde sağlık turizmi iş konseyi kurulduğunu beyan etmiştir. Solak (2014) sağlık turizminteknik (2014) 2008-2012 yılları arası sağlık turizmi hasta sayısının ülkemizde 74000 den 262000 ye çıkmış yani yaklaşık 4 kat artış gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) (2014) tarafından hazırlanan Sağlık Turizmi Raporu yayımlandı⁴. Bu Rapora göre, **2013 yılı verileri dikkate alındığında Türkiye'ye sağlık turizmi için gelenlerin sayısı 300 bini aşmış, sağlık merkezlerinde yapılan operasyonlarla birlikte hesaplanınca toplam rakam 480 bine yükselmektedir. Bu kapsamda elde edilen gelir ise 2013 itibarıyla 2,5 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.** Rapor Türkiye'nin Sağlık turizmi kapsamında **2023 yılı için hedefinin 2 milyon uluslararası hastayı Türkiye'de tedavi etmek olarak ifade etmektedir.** Sağlık Bakanlığının bu amaç için 32 bin yatak kapasiteli hastane inşaatı halen devam etmekte ve bu tür yatırım ve altyapı çalışmaları tamamlandıktan sonra **sağlık turizminden gelir beklentisi 2017-2018 yıllarında 9-10 milyar dolar, 2023 yılında da 20-25 milyar dolar** düzeyinde olması hedeflenmektedir.

6. KENTLEŞME VE KALKINMA

Kalkınma için kentleşme gereklidir ve tüm sanayileşmiş ülkelerde de kentleşme oranı yüksektir. Gelişmiş ülkelerde kırsalda yaşayanlar azaldığından kentlerde yaşayanların oranı ortalama %80'dir. Kentleşme olgusu bir sanayi toplumu ürünüdür. Ya da tersi de doğrudur. Yani sanayileşme de kentlerin ürünüdür. Bu iki olgu "Kentleşme" ve "Sanayileşme" birbirlerini üretip geliştirilmişlerdir. Birinin anlaşılması bir diğ erinin anlaşılmasına bağlıdır (Koç, 2011).

Kırsal alanlardaki yaşam koşullarının elverişsizliği gibi nedenlerle kırsal yaşayanların sayısı azaldı. Ayrıca, tarımda traktör, vb. aletlerin kullanılması nedeni ile verimliliğin artmasına, tarlaların üretim çiftliklerine dönüşmesi, kentleşmenin itici öğelerinin ardında yatan temel nedenlerdir. Kentlerdeki iş olanakları, sanayideki yüksek ücretler, çekicilik yanında toplumların kültürel değerleri de kentlere olan büyük göç dalgalarında pekiştirmektedir.

Kentleşme ile uzmanlaşma gerçekleşir ve aynı zamanda da tarımda uzmanlaşmaya da imkân verir. Ek olarak, kentte sağlık, eğitim, sosyal tesis, kültürel tesis imkanların fazlalığı yanında internet, telefon gibi iletişim ve ulaşım olanakları da diğer etkenler arasındadır. Kırsal yerleşmede nüfus azlığı kitleleri birbirine yakın tutarken kentte nüfus çokluğuna karşın yalnızlık yaşanır ve insan ilişkileri daha profesyoneldir. Bu sebeplerden dolayı da kentleşme ile yeni konut ihtiyacı ortaya çıkar ve politika yapıcıları tarafından gecekondulaşmaya izin vermeden çözümlenmesi gerekir.

Tarihsel olarak geçmişte de büyük şehirler olsada yeni dönemde "bilgi toplumu" yaratılmaktadır. Böylece, kentleşme sadece nüfusun kentlerde yoğunlaşması olmayıp farklılaşmış uzmanlaşmış, örgütlenmiş kent toplumunun inşa edilmesi demektir. Kısaca kentleşme kentsel çevrenin, kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirmesidir.

6.1. TEKNOKENT KAVRAMI

1950'li yıllarda ABD'de kurulan ve dünyada üniversite sanayi işbirliğini sağlama konusundaki en başarılı model olarak öne çıkmış olan Silikon Vadisi örneği ile teknoparklar gündeme oturmuştur. Günümüzde, birçok sanayileşmiş ülke- ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, Kore, Hindistan, İsrail, Finlandiya gibi- üretim ve hizmet sektörleri ürettikleri katma değer önemli bölümü teknoparklar bünyesinden elde etmektedirler. Burada yürütülen AR-GE çalışmaları sonucunda teknoparklar teknolojik ve ekonomik gelişmenin en önemli aracı olarak görmektedir.

Teknoparklarda AR-GE çalışmaları yapılarak yeni ürünler ve yeni teknolojiler üretilmesi amaçlanmaktadır. ABD, bilgisayar teknolojisi alanındaki üstünlüğe sahipliğini dünyada kurulmuş ilk teknopark olan Silikon Vadisi'nde geliştirilen ürünler ve teknolojiyle sağlamaktadır. Diğer başarılı

⁴ <http://www.medimagazin.com.tr/hekim/genel/tr-saglik-turizminden-gecen-yil-25-milyar-dolar-gelir-saglandi-2-12-61469.html>

örnek olarak Fransa sanayisi, oluşturduğu katma değerın %24'ünü ülkedeki çok sayıda teknoparktan sadece bir tanesinden -Sophia Antipolis teknoparkında- yapılan AR-GE çalışmalarından elde etmektedir (Kobifinans, 2010).

Bu tür oluşumların 6000'i ABD ve 2000'i ise Avrupa'dadır ve bunlara sanal bilim parkları dahil değildir. Sanal bilim parkları sadece Almanya'da 270 civarındadır. Standart bir başlangıç büyüklüğü olmadığı gibi genel kabul gören bir modeli de yoktur teknoparkların. Avrupa'daki uygulama genelde sadece bir tek bina ile başlamıştır (Kobifinans, 2010).

Kısaca, teknoparkların ülkeye sağladıkları yararları özet olarak şöyle sıralayabiliriz (Kobifinans, 2010):

1. Bilgi tabanlı, ileri teknoloji üreten ve/veya yenilikçi firmaların oluşumu ve büyümesi,
2. Üniversitelerin araştırma altyapısına ayrılan kaynakların daha verimli kullanılması,
3. Ülkenin teknolojik ve dolayısıyla ekonomik düzeyinin yükselmesi, gelişmiş inovasyon,
4. Ülkenin uluslararası rekabet gücünün artması,
5. Bütün bunların sonucu olarak, ülkede refah düzeyinin yükselmesi.

Kısaca, kentleşme olgusunun bir parçasıdır.

7. SAĞLIK KENT VE MEDİKAL PARK ÖNERİSİ

Sağlık sektörü birçok alanla ilintili olduğundan mevcut etki alanlarının bir kısmına ait durumu ortaya koyalım. İlk olarak, küresel yiyecek ve içecek pazarında sağlıklı ürünlere yönelik talep artmış ve net gelirdeki yükselme sonucunda yiyecek ve içecek sektörü yıllık % 3 büyümeyle 2010 yılında 3,8 trilyon ABD dolarına ulaşacağı beklenmektedir. Zorunlu ihtiyaç olmayan ürünlerdeki harcamalar küresel ekonomik krize bağlı olarak daralmış ancak yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaç ürünlerindeki harcamalar bu dönemde daralmayıp sabit kalmıştır. Ekonomik daralmanın tüketim alışkanlıklarını ve önceliklerini etkilemiş ancak kaliteye olan ilgi, sağlamlık ve sürdürülebilirlik, tüketimde hâlen önemli bir role sahip olduğu görülmüş ve bu nedenle gıda güvenliği artmaktadır (TYDTA, Temmuz 2010a).

TYDTA (Temmuz 2010a) göre büyük nüfusu (yaklaşık 76 milyon), pazardaki doymuşluk ve olgunluk seviyesinin hala düşük olması, elverişli bir uzun dönem istikrarlı ekonomik yapının varlığı ve tatminkâr düzeydeki kişi başına bir milli gelir seviyesi sayesinde, Türkiye potansiyel yatırımcılar için oldukça çekici bir pazardır. Buna ek olarak, giderek daha da iyileşen yiyecek ve içecek ticaret dengesine sahip önemli bir tarımsal üretici olması Türkiye'ye ham maddeye erişim kolaylığı avantajı sağlamaktadır. Yüksek derecede tarım sektörüne bağlı olan gıda sektörü, ülke milli gelirinde %18-20 gibi bir oranla önemli bir paya sahiptir. TYDTA'a (Temmuz 2010a) göre bu sektör üretiminde 2008-2007 yılları arası % 4,1 oranında büyümede 2009-2008 yılları arası %1,3 oranında küçülmüştür. Ancak bu azalma diğer sektörlerle göre daha düşüktür.

Bir diğer ilintili sektör olarak kimya sektörünün ürünleri, küresel ekonomi için kilit konumda olan ve 2008 yılı itibarıyla yaklaşık 2,1 trilyon avro büyüklüğe ulaşmış bir ürün sanayisidir. Sağlık sektöründe dâhil birçok sektör Kimya sektöründen ham madde kullanılmaksızın üretimine devam edemez. Türkiye'nin kimya sektörü uzun yıllardır faaldir ve 4.000 şirkette 81.500'ün üzerinde çalışana istihdam sağlamaktadır (TYDTA, Ağustos 2010a). TYDTA'a (Ağustos 2010a) Temmuz 2010 döneminde kimyasal madde ihracatı 4,4 milyar ABD dolara ulaştığını ve bu sektörün 2009 yılındaki kimyevi madde ihracatı toplam ihracatın % 6,2'lik kısmını oluşturarak otomotiv, çelik ve tekstilden sonra dördüncü sırada yer aldığını göstermektedir.

Diğer bir ilintili alan olan maden sektörü Türkiye, küresel maden üretiminde 28 inci, maden ve mineral çeşitleri sayısında ise 10 uncu sıradadır. Protez gibi bir kısım sağlık ihtiyaçlarının da imal edilip üretildiği bu alandan Türkiye'nin hammadde ihracatçısı olmaktan çıkıp mamul mal ihracatçısı olması için sağlık malzemeleri üretiminde yönelmesi bir avantaj olacaktır (TYDTA, Temmuz 2010b). Diğer bir destekleyici alan olarak bilişim teknolojileri (BT) alanında, Türkiye BT sektöründe yüksek

seviyede nitelikli insan kaynaklarına sahiptir ve sağlık hizmetlerinin iletişim teknolojileri üzerinden verilen hizmetlerde avantaj yaratabilecektir (TYDTA, Ağustos 2010c)

Ayrıca, ülkemizde belediyelere ait su ve atık su arıtma tesisleri ve tehlikeli ve tıbbi atıkların arıtılması konuları, çevre ile ilgili kaygılar, artan enerji talebi, sanayileşme ve şehirleşmenin sonucunda ekonomik büyümeye bağlı olarak öncelikli bir sorun olmaya başlamıştır (TYDTA, Ağustos 2010d). Bu değişimler hem çevresel sorunlar yaratır hem de konut piyasasını etkiler. Bu durum mesken arzı üzerinde baskı yaratır ve belki de kentleşme olgusu yerleşecektir (TYDTA, Ağustos 2010e). Konut sektörü ile ilintili olarak, kalkınma için kentleşmenin gerekli olduğunu ve tüm sanayileşmiş ülkelerde de kentleşme oranı yüksek olduğu ifade edilmektedir. Kentte sağlık, eğitim, sosyal tesis, kültürel tesis olanakları daha fazladır ve kırsalda daha az sayıda olan bu tesislerden daha etkin faydalanma imkânı çıkabilir.

Sağlık kent vurgusu içinde teknokentin varlığı bir uzmanlık alanı olmasının önemi “medikalpark” olarak ifade edilmelidir. Tıbbi araç gereç ve ilaç sanayinde uzmanlaşmış bir teknopark olgusu ifade edilmektedir. Sağlık Bakanlığı 2015 yılına kadar ‘şehir hastaneler’ projesini tamamlamayı planlaması bir avantajdır. AK Parti’nin 2023 vizyonu kapsamında “Sedye üstünde, hastane hastane taşınma devrine son. Hasta yürüyen bantlarda taşınacak.” İfadesi bu proje kapsamında iyi bir başlangıç noktasıdır (Dilek, N., 23-05-2011). Kısaca, kentleşme olgusunun yeni bir uygulama yöntemi olabilir diye vurguladığımız bir konudur.

Birde etki alanı açısından yaklaşırsa aşağıdaki tablodaki ülkeler için bir öngür sunmaya yardımcı olacaktır. Bu ülkelerin toplam nüfusları yaklaşık 500 milyon büyüklüğündedir ve bir kısım sağlık göstergeleri genel olarak şöyledir; çocuk yaşta anne olmak, nüfus artışı, doğum oranı, beş yaş altı ölüm ve anne ölüm oranları yüksektir. Buna rağmen, kişi başına sağlık harcaması genelde çok düşüktür ve geliştirilmiş sağlık koruma % si ise genel olarak iyi durumdadır.

Tablo 2: Bir Kısım Ülke Demografik ve Sağlık verileri

ÜLKE		GÜRCİSTAN
IRAK	SUUDİ ARABİSTAN	RUSYA FEDERASYONU
İRAN	BAHREYN	UKRAYNA
SURİYE	KATAR	KAZAKİSTAN
FİLİSTİN	KUVEYT	KIRGIZİSTAN
İSRAİL	UMMAN	TÜRKMENİSTAN
LÜBNAN	MISIR	TURKEY
ÜRDÜN	SUDAN	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
YEMEN	AZERBAYCAN	

Dünyada tek organize sanayi bölgesi Dubai’de dir ve uygulama için karar alan diğer bir ülke komşumuz İran’dır. Türkiye yasal zemini hazırlayıp uygulamaya geçmeyi planlayan diğer bir ülke durumundadır

7.1. MEDİKAL SEKTÖRÜ

Günümüzün koruyucu ve tedavi edici hekimlikte, tıbbi cihaz ve aletlerin gündelik kullanım sıklığı ve önemi artarak devam etmektedir. Son birkaç on yıl içinde teknolojiye yaşanan çok hızlı ilerlemeler tıbbi cihaz ve alet alanında da değişimler yaratmakla kalmamış aynı zamanda da insan sağlığının ele alınış perspektif ve mantığını köklü biçimde değişmesine sebebiyet vermektedir. Dijital tanı ve tedavi sistemlerinin geliştirilmesi, minimal invaziv tanı ve tedavi yöntemlerinin ağırlık kazanması, sarf malzemelerinde tek kullanımlık uygulamalara geçiş, nüfusun yaşlanmasının getirdiği yeni hastalık ve hasta bakımı profilleri, tıp

teknolojisinde ayak udurmasına sebebiyet vermesi bir örnektir. Bu gelişmelerin sürgit olması insan yaşam kalitesini ve süresini olumlu etkilenmektedir.

2009 yılında % 3'lük bir düşüşle 5,5 trilyon ABD doları düzeyinde gerçekleşen küresel sağlık harcamalarının heryıl artacağı öngörülmektedir. Sağlık harcamalarının küresel GSYİH'ya 2008 yılındaki % 9,9 olan oranı 2009 için % 10,1 olmuştur yani artış trendi içinde olduğuna işaretir. Bu da gıda sektörü gibi sağlık sektörünün de ekonomik krizlerden nispeten daha az etkilendiğini göstermektedir (TYDTA, Ağustos 2010A). Dolayısıyla, planlamacılar için önümüzdeki on yıllara net olarak damgasını vuracak konulardan biri olarak sağlık öngörülmektedir. Örnek olarak biyoteknoloji, hasta ve hastalıkların ele alınış biçim ve stratejileri verilebilir ya da nanoteknolojide veya malzeme teknolojisindeki gelişmelerde örnek verilebilir

Bunlara ek olarak yaşam standartlarının değişmeside belirleyicidir. İnsanın yaşam süresindeki artışa bağlı olarak yaşlı nüfusa özgü hastalık, organ-sistem yıpranmasını ve kimi kronik hastalıklarda uzaktan izleme zorunluluğunun doğması gibi sonuçlara yol açmıştır. Akıllı yapay uzuvlardaki ve duyu organlarındaki gelişmeler uzaktan hasta takip cihaz ve sistemlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Türkiye yaklaşık 73 milyonluk nüfusu, 400 milyar ABD \$ GSMH'sı, Kişi başına geliri 5477 ABD \$ ile toplam sağlık harcamasının 32 milyar ABD\$, kişi başına sağlık harcaması ise ortalama olarak 427 ABD\$, toplam tıbbi cihazlara yapılan harcaması satın alma gücü paritesine göre yaklaşık 3 milyar ABD\$ ve fert başına tıbbi cihazlara yapılan harcaması satın alma gücü paritesine göre yaklaşık 41 ABD\$ civarındadır. GSMH'nın yaklaşık %10'u sağlık harcamasına gitmekte ve yaklaşık olarak da GSMH'nın %1 i tıbbi cihazlara harcanmaktadır. Bu rakamlar önemli bir yüzdeyi ifade etmektedirler (Koçak, 2008).

Türkiye'de üretilen malzemeler yeterli bir araştırma düzeyine ulaşmadığından yetersiz kalmıştır. Tıbbi cihazlar neredeyse 300.000'den fazla ürünü barındıran çok geniş bir ürün yelpazesini kapsamaktadır (Türkoğlu, 2008). Türkiye tıbbi cihaz ihtiyacını genel olarak ithalatla karşılamakta ve bu alanda ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık olarak %15'i civarındadır.

TYDTA (Ağustos 2010b) göre Türkiye sağlık sektörünün gelecek vaat eden bir unsuru olan tıbbi cihaz pazarı dünyadaki en büyük 30 pazarın arasındadır ve 2010 yılında Türkiye tıbbi ekipman ve sarf malzemeleri pazarının büyüklüğünün 2,1 milyar ABD doları civarındadır hızla artan nüfusunun yaratacağı ihtiyaç toplam sağlık harcamalarının 2014 yılında yaklaşık 63 milyar ABD dolarına çıkacağını ve 2015 yılının sonuna kadar, ilaç ve tıbbi cihaz pazarlarının toplam büyüklüğünün, sırasıyla 22,8 milyar ve 3,12 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir (TYDTA, Ağustos 2010b).

Diğer bir tamamlayıcı olan ilaç sanayi, beşeri ve veteriner hekimlikte tedavi edici, koruyucu ve besleyici olarak kullanılan sentetik, bitkisel, hayvansal ve biyolojik kaynaklı kimyasal maddeleri reel ekonomiyi tetikleyen bir alandır. Türkiye'deki ilaç sektörü yaklaşık 300 firma, 43 üretim tesisi ile yaklaşık 25 bin kişi istihdam etmekte ve 8 bin civarında ürün pazara sunmaktadır. Türkiye, toplam 18 milyar TL'lik ilaç hacmi ile dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer almaktadır⁵.

Ayrıca globalleşen dünyada klasik ve yeni geliştirilmiş biyolojik ve kimyasal silahların bireysel ve devlet terörü adına yeni ve beklenmedik tehditler oluşturmasında nederece stratejik olabileceğinin göstergesidir. Böylece ülkelerin biyolojik saldırı tehditlerine karşı tanısal biyo-algılayıcıları ve kimyasal savaş ajanlarına duyarlı kemosensitif tanısal cihaz ihtiyacı olmuştur (TOBB, 2009).

Böyle bir alanda uzmanlaşma GSMH'da artış, sektörde özellikle beşeri sermaye alanında yeni istihdam alanlarının açılması ve devlet/üniversite/özel sektör işbirliğinin artmasına imkân verecektir. Güçlü bir tıbbi cihaz ve ilaç endüstrisi sağlık hizmetlerinin aksamadan devam etmesine, refah düzeyinin yükselmesine ve yaşam kalitesinin artmasını sağlayacaktır. Tıbbi teknoloji ve ilaç sektörü, birçok mühendislik disiplini içerdiği bunda temel sebeptir (makine, elektrik-elektronik, kimya, metalurji ve bilgisayar mühendislikleri gibi). Diğer disiplinlerdeki yenilikler, en hızlı biçimde uygulama olanağı bulunduğu bir alan olması da sosyo-ekonomik sonuçlar yaratacaktır. Örneğin, Türkiye'de tüm istihdam içindeki tıbbi cihaz sektörünün payı yaklaşık % 0,90'dır.

Devlet hastahaneleri ve Üniversiteler en büyük tüketici konumundadırlar (TOBB, 2009). Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa toplamında yaklaşık 866 milyar avro (GSMH içindeki payı yaklaşık %8,6)

⁵ (<http://www.istekobi.com.tr/sectorler/saglik-s13/sectore-bakis/saglik-b13.aspx>, 2011)

sağlık harcaması ve yaklaşık 55 milyar avro (GSMH içindeki payı yaklaşık %4,4) olan tıbbi teknolojik harcaması ile bu pazarın büyüklüğü hakkında ipucu vermektedir (Kesen ve Solak, 2011).

8. SONUÇ

Mukayeseli üstünlüklerini artık rekabetçi üstünlük dediğimiz yani yaratılmış unsurlar üzerinde cereyan etmektedir çünkü tarihte kömürün revaçta olduğu bir zamanda daha kömür rezervleri tükenmeden önemini kaybetmeye başlamıştır. Kastımız, zenginliğin ve etkinliğin etkisi sahip olunanla değil, yaratılanlarla belirlenmekte ve bunda insanın rolü ağırlıklıdır (Kaynak, 2006).

Ekonomik yoğunluktan uzak bir yerde yerleşmek genelde verimliliği azalttığı bilinmektedir bu nedenle de bir ihtisas OSB önemlidir. Yerel bazda yoğunlaşmaya doğru yönelme hızla büyüyen ekonomilerde daha çabuk olmaktadır, tarımdan sanayiye doğru kayan kırdan-kente göçte gözlenebilir. Sonuç olarak insanların yaşadıkları yerlere temel hizmetleri götürmekle insanların göç etmesinin önüne geçileceği umulmaktadır.

Ulaşım maliyetlerinin azalması, uzmanlaşma ve ticaret, artırmaktadır buda daha büyük yoğunlaşmalara sebep olmaktadır ya da ikisi birlikte birbirini gerçekleştirmiştir (EG, 2009). Ülkeler herkesle ticaret yaparken- son 30 yıllık dönemde dünya üretiminin bir payı olarak ihracatta 4 misli artışla %25 lik payından üzerinde bir paya ulaşmış- komşularla ticaret daha da önemli olmuştur. Ancak, **düşen ulaşım maliyeti komşular arası ticareti artırırken, uzak ülkelerle olan ticareti artırmamıştır. Bu her ne kadar beklenti düşen maliyetlerden dolayı uzak ülkelerle olan ticaretin artması olsada. Neticede, ticaret küreselleşmekten ziyade yerelleşmektedir çünkü benzer ülkeler birbirleriyle daha fazla ticaret yapmaktadırlar. Bu ticaretin temeli doğal varlıklara dayalı değil ölçek ekonomilerine dayalıdır.**

Bu çerçevede, yaratılabilecek ölçek ekonomisi etkisi ile sağlık malzemeleri ve aramaları ile hem yakın hemde uzak pazarlara da hitap edebilecektir. Buna ek olarak ucuzlayan ulaşım ve iletişim imkanları ile insanların daha fazla mobil olması ve internette sörf yapmaları sonucu sağlık turizminde en sabit faktörlerden olan bir ülke zeminine bağlı kalmamanın yolu aktive edilmiş olur. **Üretim zincirinin bir küçük parçasında uzmanlaşma için seçilen ürünler de ülkeler bu çok karlı ve imalattaki ticaretin bileşenlerinden ve hızlı büyüyen alana üretimlerini kaydırmışlardır.**

Ülkeler ekonomik yapıları anlamında birbirlerine benzemektedirler. Bu ticaret hem nihai hem de ara mallarından müteşekkildir ve son 50 yıl içinde her ikisi de dikkate değer şekilde artmıştır. Ancak en büyük artış aramalı içindir- üretimin anlamı üründür. Bu aramalı ticaretinde de medikal malzemede, tıbbi bitki ve ilaç yapımıyla uzmanlaşarak dünya ticaretinden pay alınabilir demektir. Marjinal sanayi içi ticaret ara mallarında en yüksektir ve sadece imalat için de değildir. Tarımsal üretimden, iletişime maliyetlerindeki düşüş dünyanın çeşitli kısımlarından nihai ürünler için arz "bileşenleri"ne yönelik daha büyük hizmet bölünmeleri şeklinde sonuçlanmıştır (EG, 2009).

Ekonomik dışsallıkları yaratabilmek için tesislerin büyük olması gerekmektedir, ancak dışsallıkları üretmek için büyüklük zorunlu değildir. Ölçeğe göre artan getiriye artışı üretimin sabit maliyetidir (bir firma için içseldir), işgücüne, müşterilere ve yeni fikirlere sahip insanlara yakınlıktan doğar (bir firma için dışsaldır, hatta bir sektör içinde). Kuruluşun büyüklüğü fonksiyonundan daha az önemlidir. Sebep olarak makul bir ulaşım maliyeti ile kasabalar içsel ölçek ekonomilerini kolaylaştırmak için yeterince büyük olabilirler- özellikle de bilgi dağılımında- daha büyük şehirler tarafından türetilmiştir. Politika yapıcılarını şehirlerin fonksiyonlarına odaklanarak ölçek ekonomilerine ve dışsallıklara büyük önem verirler.

Beşeri sermaye kendisi gibi beşeri sermayenin yoğun olduğu yere gitmekte ve yaygın ekonomik analizin varsayımının aksine gerçekleşen ise tamda bunun zıttıdır. Yani eğitilmiş göç kendi gibi kalifiye olanları tercih etmektedir. Politik olarak tercih ise bunu teşvik edici olmalıdır. Kalifiye eleman eksikliği kurulacak yeni şehirleşmenin yaratacağı yoğunlaşmayla çözüm kazanacaktır. Kentlerdeki iş olanakları, sanayideki yüksek ücretler ve toplumun kültürel değerleri de kente olan büyük göç dalgasını pekiştirirken, büyük kentlerin eğitim ve sağlık konularında ki olanakları belirtilebilir.

Kentleşme yığılmanın ya da yoğunlaşmanın da ötesinde farklılaşmış uzmanlaşmış, örgütlenmiş kent toplumunun inşası demektir. Kentleşme demografik olarak sosyal ve ekonomik bakımdan büyüyen kentlerin bölgesel, ulusal ve küresel boyutlarda ilişkilerin yeniden organize edilmesidir. Kısaca kentleşme kentsel

çevrenin, kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirip kök salmasıdır ve eğitim -okuma, yazmanın ötesinde- kişinin hayatını değiştirerek onu özgürleştirecek, meslek öğretecek ve bağımsızlık kazandıracak bir olgudur.

Önerilerimiz için sürecin işleyişini şöyle özetlenebilir (Kaynak, 2010-03-27den modife edilmiştir):

- Bir kaynak transferi için önce üretimi planlanmalı ve transfer sonra yapılmalıdır ki devlet üretici değil yönlendiricidir.
- Vergi ve teşvik politikaları ve diğer politika uygulama alanlarıyla da desteklenir.
- Sağlık kent ve medikalpark öncelik olarak seçilir ve ileri teknolojilerin en uygun büyüklükteki işletmeler tarafından uygulanır.
- Bu kamulaştırmayı ya da tahsisle bir alan belirlenmelidir.
- Sağlık kent ve medikalpark için gerekli finansman KA, il ve ilçe merkezleri SYDV'si ve diğer kurumların konsorsiyom çalışmalarıyla kaynak yönlendirmesi ve Sağlık Bakanlığı ve Cazibe Merkezi bütçelerinden sağlanacak bir havuzla finanse edilebilir.
- Bu da diğer tamamlayıcı öncelik "tarım sektörü" olacak ve ileri teknolojilerin en uygun büyüklükteki işletmeler tarafından uygulanması sağlanacaktır.
- Bu kamulaştırma ya da birleşmeleri teşvik edecek bir politika uygulaması gerektirecektir.
- Finansman Merkez Bankası tarafından sağlanır.
- Bunun enflasyona sebep olacağı endişesi yersizdir Çünkü toprağını satan köylü bunu tüketim amacıyla harcamayacaktır. Tasarruf edecek ve muhtemelen taşınacağı yeni yerde yani şehirlerde konut alacaktır.
- TOKİ bu evlerin sağlar ve sonuç olarak tarım kesimi borçlu, Merkez Bankası alacaklı olur.
- Tarım kesiminde artan üretim, üretimin yapıldığı alanın dışına tüketilmek için taşınır.
  - Çünkü üreten halk zaten tarımsal ürüne doymuştur ve başlangıçta artan gelirini borcunu ödemekte kullanacak.
  - Böylece tarım ürünleri fiyatı düşer ve şehirlere gönderilen tarım ürünleri hızla artar.
  - Tarım ürünleri insan ihtiyaçlarında en ön sırada yer alır ve bu sağlanmadıkça diğer mallar talep edilmez.

KAYNAKÇA

- Asafu-Adjaye, J. (2005), "Income Inequality and Health: A Multi-Country Analysis" School of Economics, The University of Queensland, Brisbane, Australia.
- Ateşkan, Ümit (2014) sayfa 32 deki röpartaj, FarmanED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır
- B.M. Habitat (United Nations Habitat (2003) "Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements 2003" Londra: Earthscan Publications.
- Bahar, O. (2006) "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı" Yönetim ve Ekonomi Cilt:13 Sayı:2
- Bell, M., Pavitt, K. (1992) "Accumulating Technological Capability in Developing Countries" Proceeding of the World Bank, Annual Conference of Development Economic, 1992, s. 257-281.
- Berber, M. (2011) "İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorisi ve Kalkınma Ekonomisi" Derya Kitapevi
- Booyesen, F. Le R. And Bachmann, M. (2002), "HIV/AIDS, Poverty and Growth: Evidence From a Household Impact Study Conducted in the Free State Province, South Africa", presented at the annual conference of the Centre for study of African economics (CSAE), St, Catherie's College,

Oxford.

- Buğra, A., Keyder, Ç. (2007) “Bugünün Türkiye’inde Yoksulluk ve Sosyal Politika” Yerel Yönetişim ve Yoksulluğun Azaltılması, Günaydın Ofset, Haziran 2007.
- Bulutay, T. (1995) “Yeni Büyüme Kuramları ve Büyüme, Kalkınma Konusunda Diğer Bazı Yaklaşımlar” DPT
- Bülent Yamaç (2010) “Türkiye Sağlık Turizminde İddialı” TÜROFED sayı 1
- CABE (2010) “Urban green nation: Building the evidence base” CABE SPACE
- Chandler, Jr., A.D. (1977) “The Visible Hand” The managerial Revolution in American Business, The Belknap Press, Cambridge, Massachusetts, 1977.
- Çelik, Y. (2011) “Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı Ve Sağlık” www.sid.hacettepe.edu.tr/Makale/2.82.pdf
- David, P. A. (1985) “Clio and the Economics of QWERTY” The American Economic Review, May 1985, s. 332-337.
- Dilek, N. (23-05-2011) “Sağlık şehirleri geliyor” TOPLUM Sayı: 859, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-29485-saglik-sehirleri-geliyor.html>
- Dokucu, Ali İhsan (2014), sayfa 27 deki röportaj, FarmaNED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır
- Drucker, P. (1994) “Gelecek İçin Yönetim, 1990’lar ve Sonrası” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2.baskı, genel yayın no:327,
- Drucker, P. (2011) “Büyük Değişimler Çağında Yönetim” Optimist Yayınları, optimist yayın no:185, İstanbul.
- Feng, J. and Yu, Y. (2006) “Income Inequality and Health in Rural China” UNU-WIDER Conference, Advancing health Equity, jfeng@fudan.edu.cn, or 042015042@fudan.edu.cn.
- Göçer, K, ve Çıracı, H. (2003) “Türkiye’de kentlerin sosyal ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki” itüdergisi mimarlık, planlama, tasarım Cilt:2, Sayı:1, 3-14 Mart 2003
- Grossman, G.M., Helpman, E. (1994) “Endogenous Innovation in the Theory of Growth” The Journal of Economic Perspectives, Winter 1994, s.23-44.
- <http://data.worldbank.org/indicator/SP.ADO.TFRT>
- http://www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/020404/13593
- <http://www.ulkemasalari.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=Ukrayna>.
- İrfan Donat (2010) “Sağlık Turizmi Patliyor”, http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/08/22/yuz_gerdirme_abdde_15_turkiyede_6_bin_saglik_turizmi_patliyor
- <http://www.medimagazin.com.tr/hekim/genel/tr-saglik-turizminden-gecen-yil-25-milyar-dolar-gelir-saglandi-2-12-61469.html>
- http://www.turofed.org.tr/PDF/DergiTr/Turizm_Raporu-rapor%20turizm%20turofed.pdf
- Jayawardena, L. (1992) “Comment on “Toward a Counter-Counterrevolution in Deveopment Theory” by Krugman, Proceedings of the World Bank, Annual Conferance on Development Economics, 1992, s.51-57
- Kalyoncu, K. (2008) “An Assesment of the Effect of Health and Nutritional Quality on Worker Effort and Economic Growth Through Physical and Human Capital: Cross-Country and Turkish Evidence” etd.lib.metu.edu.tr/upload/12609606/index.pdf
- Kaynak, M. (2006) “Başımıza Çuval Geçirenler” Truva Yayınları
- Kaynak, M. (03-27-2010) “İktisat stratejisi” Star Gazetesi

- Kaynak, M. (24.07.2011) "Fantezi" Star Gazetesi
- Koç, E. (2011) "Kentleşme Kavramı Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme" www.yildiz.edu.tr/~ealtinok/kentlesme.ppt
- Krugman, P. (1992) "Toward a Counter-Counterrevolution in Deveopment Theory" Proceedings of the World Bank, Annual Conferance on Development Economics, 27 (1987), s. 41-55.
- Krugman, P. (1994) "Pendling Prosperity, Ekonomik Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectation" W.W. Nortan and Company, New York, 1994.
- Koçak, A. (2008) "Tıbbi Cihaz Sektör Raporu" TOBB
- Litsios S. (1994) Sustainable Development Is Healthy Development. World Health Forum. 15(2):193-5.
- Moody, M.J. (2010) "Medikal Turizm" TÜROFED sayı 1
- Nixon, J. (1999), "Convergence Analysis of Health Care Expenditure in the EU countries Using Two Approaches", Discussion papers in Economics, no: 1999/03, The University of York.
- North, D.C. (1990) "Institution, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, 1990.
- Nur, N. ve Sümer, H. (2008) "Kentleşme, Küresel Isınma ve iklim Değişikliğinin Sağlık Üzerindeki Etkileri" Erciyes Tıp Dergisi (Erciyes Medical Journal) 2008;30(4):302-304
- Over, M. (1991) "Economics for Health Sector Analysis" The World Bank, Washington.
- Perelman, M. (1993) "The pathology of the US Economy, The Costs of a Low-Wage System" St. Martin's Press, New York, 1993.
- Price C., Dube, P. (1997) "Sustainable Development and Health: Concepts, Principles and Framework for European Citise and Towns" EUR/ICP/POLC06035a- European Sustainable Development and Health Series:1
- Romer, P.M. (1994) "The Origins of Endogenous Growth" The Journal of Economic Perspectives, Winter 1994, 2.3-22.
- Seçer, B. (2009) "İşgücü Piyasasında Sosyal Sermaye" Kamu-İs; C:10, S:3/2009
- Selin Peker (2010) "dünyanın gözleri dünya göz hastahanesi'ne emanet" TÜROFED sayı 1
- Solak, Mustafa (2014), sayfa 31 deki röportaj, FarmaNED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır
- Solow, R.M. (1994) "Perspective on Growth Teory", The Journal of Economic Perspectives, Winter 1994, s. 45-54.
- Stiglitz, J.E. (1992) "Comment on ""Toward a Counter-Counterrevolution in Deveopment Theory" by Krugman, Proceedings of the World Bank, Annual Conferance on Development Economics, 1992, s. 39-49.
- The World Bank (2009) "Reshaping Economic Geography" World Deveopment Report
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2009) "TÜRKİYE'DE MEDİKAL SEKTÖRÜ 2009" SEKTÖR RAPORU Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)
- Turrel, G. (2001), "Income Inequality and Health: In Search of Fundamental Causes", in Dixon, Jane Meredith, Douglas, Robert Matheson, Eckersley, Richard (eds.) The Social Origins of Health and Well Being, Cambridge University Press:83-104.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Temmuz 2010a) "Türkiye Gıda Sektörü Raporu"
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ağustos 2010a) "Türkiye Kimya Sektörü Raporu"
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ağustos 2010b) "Türkiye Sağlık

Sektörü Raporu”

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ağustos 2010c) “Bilgi ve Teknolojileri Sektörü Raporu”

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ağustos 2010d) “Çevre Teknolojileri ve Yenilenebilir Enerji Raporu”

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (Ocak 2010e) “Türkiye Gayrimenkul Sektörü Raporu”

Türkoğlu, Y. (2008) “Medikal Aletler ve Cihazlar”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi

TÜROFED (2010) Turizm Raporu, yıl:1, sayı 1, Haziran 2010

Von Zon, A. ve Muysken, J. (2001), “Health and Endogenous Growth”, Journal of Health economics 20, pp: 169-185.

Wagstaff, A. (2001), “Poverty and Health”, Working Paper 3644, World Bank Policy Research, The World Bank, Washington DC, USA, Email: awagstaff@worldbank.org.

WHO (1994) “Basic Documanets” 40th Edition, Geneva

Yeni Şafak, 20 Ağustos, (2011) “500 bin yabancı tedavi için bizi seçti” sayfa 11.

Yıldırım, Ruşen (2014) , sayfa 29 deki röportaj, FarmaNED sayı 3, Nevzat Ecza Deposu yayınıdır